

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

ƏZİZLİ FUAD ELŞƏN
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**“MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA GÖMRÜK
SİYASƏTİNİN ROLU” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

İİ 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Gömrük işinin təşkili

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Prof.A.Şəkərəliyev **i.e.n.M.M.Aslanova**

Kafedra müdiri **prof.A.Ş.Şəkərəliyev**
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü

1.2. Gömrük siyasəti ilə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsi və Gömrük İrtifaqlarında iştirakı

II FƏSİL. KEÇİD DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun xüsusiyyətləri

2.2. Gömrük siyasəti və Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələri

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

3.3. Azərbaycanın beynəlxalq gömrük əlaqələri və gömrük itifaqlarında iştirakının perspektivləri

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Keçid dövründə milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı xarici iqtisadi əlaqələr sistemi ilə sıx bağlıdır. Bununla belə nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan inkişaf etməkdə olan digər ölkələr kimi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsi və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə inteqrasifə məsələlərini eyni zamanda həll etməyə məcburdur.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını iqtisad elminin klassiklərinin nəzəri baxışları, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında gömrük siyasətinin roluna dair iqtisadçı alimlərin nəzəri və təcrübi təklifləri və s. təşkil edir.

Dissertasiya işinin yazılmasında gömrük işinin təşkili ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Gömrük Məcəlləsindən, müvafiq qanunvericilik aktlarından və normativ sənədlərdən istifadə edilmişdir.

İşdə gömrük işi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Gömrük Məcəlləsindən, gömrük tarifi haqqında qanun və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarının izahı verilir.

Nəhayət işin sonunda Azərbaycanda gömrük siyasətinin formalaşmasının istiqamətləri izah edilir və əməli təkliflər irəli sürülür.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Respublikamızda bazar münasibətləri inkişaf etdikcə və ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası sürətləndikcə bir sıra elmi məsələlərə yeni prizmadan yanaşma zərurəti meydana çıxır. İqtisadi sahədə dəyişikliklər və bundan doğan yeniliklər son illər Azərbaycan iqtisadçılarından – A.A.Nadirov, Z.Ə.Səmədzadə, Ş.M.Muradov, A.K.Ələsgərov, A.F.musayev. Ş.H.Hacıyev, M.XöMeybullayev, A.Ş.Şəkərəliyev, F.A.Nəsrullayev, Ə.P.Babayev, R.R.Muradov, Ə.İ.Bayramov, Ş.S.qafarov və başqa iqtisadçıların araşdırmalarında öz əksini tapmışdır. Bu iqtisadçı altmlər problemin yalnız müəyyən məsələlərini araşdırmışlar. Buna görə də, həmin problemin dərinlən hərtərəfli tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi milli iqtisadiyyatın formalaşmasında gömrük siyasətinin rolunu müəyyənləşdirmək, gömrük siyasəti ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsinin konseptual əsaslarını işləyib hazırlamaq. Bu sahədə dövlət siyasətinin gücləndirilməsi üçün əsaslı təkliflər irəli sürməkdən ibarətdir.

Tədqiqatda əsasən aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

-milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafının nəzəri-metodoloji məsələlərini tədqiq etmək;

-milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində gömrük siyasətinin rolunu müəyyənləşdirmək;

-ölkənin gömrük siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin gömrük mexanizmini araşdırmaq;

-ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə gömrük siyasətinin qarşılıqlı əlaqəsini elmi cəhətdən əsaslandırmaq;

-keçid dövründə gömrük siyasətinin formalaşmasının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

-gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi üçün normativ-hüquqi bazanın müəyyənləşdirilməsi;

-gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

-idxal-ixrac əlaqələrinin genişləndirilməsi ilə gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etmək;

-gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək;

-respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri sistemində iştirakının nəzəri və praktiki problemlərinin həlli yollarını araşdırmaq;

-milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında gömrük siyasətinin rolunun artması barədə konkret təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Yerinə yetirilən elmi-tədqiqat işinin predmeti milli iqtisadiyyatın formalaşmasında gömrük siyasətinin rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin kompleks şəkildə tədqiq edilməsi təşkil edir. Tədqiqatın obyektı kimi Azərbaycan Respublikasının gömrük xidməti sahəsinin iqtisadiyyatı götürülmüşdür.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatları və s. təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

-milli iqtisadiyyatın formalaşmasının nəzəri və metodoloji məsələləri araşdırılmışdır;

-milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

-gömrük siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində proteksionizm və fritrederçilik istiqamətlər nəzər alınmaqla ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri müəyyən edilmişdir;

-dövlətin tarazlaşdırılmış gömrük siyasəti ilə gömrük xidmətinin modernləşdirilməsi səviyyəsi arasındakı qarşılıqlı əlaqə müəyyənləşdirilmişdir;

-keçid dövründə gömrük siyasətinin formalaşması, onun normativ-hüquqi bazası və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

-idxal-ixrac əlaqələrinin genişləndirilməsi. İnteqrasiyanın gücləndirilməsi məsələləri araşdırılmışdır;

-gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq gömrük əlaqələrinin genişləndirilməsi imkanları elmi şəkildə araşdırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas müddəaları, hazırlanan əməli nəticə və təkliflərin tətbiqi milli iqtisadiyyatın formalaşdığı indiki şəraitdə dövlətin gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsinə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə əməl edilməsinə, iqtisadi artımın təmin edilməsinə. Milli iqtisadiyyatın müasir tələblər baxımından inkişaf etdirilməsində dövlətin gömrük

siyasətinin yenidən qurulmasına və milli iqtisadiyyatın inkişaf etməsinə imkan verir.

İşin aprobeiasyası və nəticələrinin tətbiqi. İşin əsas nəticələri iqtisadi inkişaf problemlərinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransda məruzə edilmişdir. Bundan əlavə dissertasiya işi barədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu ilə Bakı Biznes universitetinin keçirdiyi «Azərbaycan respublikasında milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətləri» mövzusunda elmi-praktiki konfransda (26 may 2004-cü il) məruzə edilmiş və tezis şəklində nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 135 səhifəni əhatə edir.

I FƏSİL. GÖMRÜK SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Milli iqtisadiyyatın inkişafında gömrük siyasətinin rolu və onun təkamülü

Dünya ölkələrinin tarixi inkişaf təcrübəsinə əsaslanaraq beynəlxalq ticarət nəzəriyyəsi və beynəlxalq ticarətin çoxillik inkişaf tarixinə nəzər salsaq, görərik ki, azad ticarət həyata keçirilməklə beynəlxalq ixtisaslaşmanın ortaya çıxardığı bütün üstünlüklərdən faydalanmaq mümkündür. Bu isə xarici iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan gömrük siyasətinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Beynəlxalq ticarət təcrübəsində azad ticarətin həm bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında, həm də ayrı-ayrı ölkələrə bir çox faydalar bəxş etdiyi halda gömrük rüsumlarından istifadənin səbəblərini araşdırmaq mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Gömrük tariflərinin tətbiqi ölkənin ümumi iqtisadiyyatında, xüsusən də xarici iqtisadi fəaliyyətində bəzən mənfi nəticələr doğursa da, olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir və istər azad ticarət, istərsə də proteksionist ticarət siyasəti həyata keçirən ölkələrdə də onun tətbiqi labüddür.

Gömrük tariflərinin tətbiqinin ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətə (XİF) nə kimi təsirlər göstərdiyi və hansı nəticələrə gətirib çıxardığı barədə iqtisadçılar bir çox qənaətə gəlmişlər.

Gömrük tariflərinin tətbiq olunmasının mənfi və müsbət cəhətlərini təhlil edərək amerikan iqtisadçısı P.X.Lindert aşağıdakı nəticələrə gəlir:

1. Gömrük tarifləri ticarət edən ölkələrdə, o cümlədən onun təşəbbüsçüsü olan ölkədə rifah səviyyəsini çox vaxt aşağı salır.

2. Bir qayda olaraq tariflərin qoyulması ilə əldə edilən nailiyyətlərə başqa yollarla, özü də daha yaxşı nəticələrə nail olmaq mümkündür.

3. Sərbəst ticarət siyasətindən kənara çıxmaq isə aşağıdakı hallarda özünü doğruldur:

a) "Optimal tarif"dən istifadə olunduqda: əgər ölkə hər hansı bir malın dünya qiymətinə təsir göstərə bilirsə, tarifin elə bir səviyyəsini tapmaq olar ki, ölkə xalis mənfəət əldə etsin;

b) tarif ən optimal qərar kimi qəbul olunduqda: yəni, əgər ölkə iqtisadiyyatında daxili həll olunmaz problemlər mövcuddursa, tarifin tətbiqi bəzən mövcud iqtisadi passivlikdən faydalı ola bilər;

c) ayrı – ayrı xalis xarici ticarət problemləri həll edildikdə, bəzən gömrüklərin tətbiqi başqa iqtisadi tədbirlərdən daha səmərəli olur;

d) gömrük rüsumları idxalatla rəqabət aparan istehsalçılar üçün həmişə sərfəlidir, baxmayaraq ki, millətin ümumi rifah halı səviyyəsi bu zaman aşağı düşür.

Hər hansı bir ölkədə tariflərin doğurduğu iqtisadi nəticələri istər makroiqtisadi baxımdan, istərsə də bu və ya digər mal və yaxud da məlum bazar üçün araşdırıb meydana çıxarmaq mümkündür. Bu nəticələri daha aydın anlamaq üçün mühakimələrimizi yalnız bir mal üzərində aparaq. Bu zaman fərz edək ki, zövqlər, digər malların qiymətləri, istehlakçı gəlirləri, texnologiya və istehsal xərclərinə təsir edən amillər sabit qalır.

Fərz edək ki, idxala qoyulan gömrük tarifi malın ölkə daxilindəki qiymətini vergi miqdarı qədər yüksəldir. Onda gömrük vergisinin tətbiqi nəticəsindən daxili qiymətlərin yüksəlməsi istehsalı tətbiq edəcək və daxili istehsal inkişaf edəcəkdir. Bütün bunların nəticəsindən isə idxalın həcmi müvafiq surətdə azalacaqdır.

Gömrük tariflərinin tətbiqinin bir nəticəsi də istehlakçılara olan təsirdən ibarətdir. Belə ki, onun tətbiqindən ilk növbədə istehlakçılar ziyan çəkə bilər. İstehlakçıların xarici malları satın alması onu göstərir ki, onlar məhz bu mallara üstünlük verirlər. Lakin, gömrüklərin qoyulması ilə əlaqədar olaraq istehlakçılar bu malların alınmasına daha çox pul sərf edəcəklər və yaxud onlardan az miqdarda satın almağa məcbur olacaqlar. Ona görə də gömrüklər istehlakı məhdudlaşdırır. İstehlakın azalması idxal olunan malın tələb elastikliyinə təsir göstərir və idxalı da azaldır. İstehlakın azalması isə əhəlinin rifah səviyyəsinə mənfi təsir göstərir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, idxal mallarının qiymətinin artması, son nəticədə yerli malların da qiymətinin artmasına səbəb olur.

Gömrük tariflərinin himayəçilik rolu. Gömrük vergilərinin idxal mallarının daxili qiymətlərini artırması yerli istehsalçıları xarici rəqabətdən qoruyaraq istehsalın genişlənməsi üçün şərait yaradır. Bunun nəticəsində daxili istehsalın miqdarı xeyli artır. İstehsalçılar maddi və mailyyə ehtiyatlarını iqtisadiyyatın başqa sahələrində çıxararaq yüksək qiymətlərlə rəqabətə davam gətirə biləcəkləri bu sahəyə kapital qoya biləcəklər.

Lakin, müasir iqtisadçıların əksəriyyəti hesab edirlər ki, sərbəst ticarətin maddi faydaları daha çoxdur. Himayəçilik milli istehsalçılara rəqabət təzyiqini azaldır və son nəticədə istehsalın səmərəliliyini də azaldır, məhdud mənbələrin israfçılığına yol açır. Çünki, hər bir vahid istehsal artımı daha yüksək real istehsal xərcləri ilə başa gəlir. Bundan başqa əgər himayəçilik siyasəti uzun müddət birtərəfli qaydada izafi tətbiq edilərsə, izafi qorunan müəssisələr gömrük divarları arasında istehsalın məhsuldarlığının artırılması qayğısına qalmır, onların yeni və ən yeni texnologiyanın tətbiqinə marağı azalır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, idxal ilə rəqabət vəziyyətində olan mal istehsal edən istehsalçılar tarifin tətbiqindən o zaman udurlar ki, tarif real olaraq idxalı azaltmış olsun. İstehlakçıya idxal malı nə qədər baha gəliyərsə, o, bir o qədər çox yerli mala üz tutur. Bu zaman isə yerli istehsalçılar həm daha çox mal satışından, həm də yüksək qiymətlərdən faydalanırlar.

Lakin, ümumi ölkə miqyasında götürülərsə, tarif tətbiqindən istehlakçıların itikisi yerli istehsalçıların əldə etdiyi mənfəətdən daha çoxdur. Çünki, istehsalçılar yalnız yerli malların qiymətinin artmasından mənfəət əldə etdikləri halda, istehlakçılar həm yerli, həm də xarici malları yüksək qiymətlə satın almağa məcburdurlar.

Gömrük tarifləri dövlətin gəlir mənbəyi kimi. Tarifin idxalatçı ölkədə iqtisadi nəticələri yalnız istehsalçı və istehlakçıların vəziyyətinə təsiri ilə bitmir. Gömrük qadağanedici olmadıqda o, dövlətə gəlir gətirir və dövlətin mühüm gəlir

mənbələrindən birini təşkil edir. Gömrük gəlirindən daxil olan verginin ümumi miqdarın idxal edilən malın miqdarının mal vahidinə qoyulmuş vergi məbləğinə vurulması yolu ilə hesablanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya ölkələrində “Optimal” gömrük tarifləri nəzəriyyə geniş yayılmışdır. Klassik xarici ticarət nəzəriyyəsi “optimal” gömrük tariflərinin tətbiq edilməsi ilə “sərbəst ticarət” ideyasından müəyyən qədər kənarlaşmağı mümkün hesab edirlər. Bunun mahiyyəti budur: əgər ölkə kifayət qədər böyükdürsə, o, idxal olunan malların qiymətini bu mallara olan tələbi azaltmaqla aşağı sala bilər. Bu halda həmin ölkə “ticarət şərtlərini” yaxşılaşdırmaq, yəni xarici satıcıları qiymətləri aşağı salmağa məcbur etmək üçün gömrük tarifləri qəbul edə bilər. Təcrübədə belə hal istehlakı az elastiklik səviyyəsinə malik olan kənd təsərrüfatı malları üçün xarakterikdir. Bu halda xarici satıcı idxal rüsumu tətbiq edildikdən sonra mühüm ixracat bazarını itirməmək üçün qiymətləri aşağı salmağa məcbur olur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ixracatçıların qiyməti aşağı salması üçün əsas şərt idxal edən və gömrük rüsumunu artıran ölkədə istehlakın böyük həcmdə olmasıdır.

İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində gömrük tarifləri elə qurulur ki, vergiyə cəlb olunma səviyyəsi malın emalı dərəcəsi artdıqca çoxalır. Məsələn, emal olunmamış xam pambıq emalında gömrük rüsumu qoyulmadığı halda pambıq parça ipliği üçün bu tarif 7-9%, hazır məhsul üçün isə 20% səviyyəsində ola bilər.

Bununla da hər hansı bir ölkənin pambıq – parça məmulatı istehlakçısı rüsumsuz xarici pambıq satın alaraq real müdafiə səviyyəsinə malik olur ki, bu da gömrük rüsumunun nominal miqdarından xeyli çoxdur. Təcrübədə bu miqdar rüsumsuz və ya rüsumla idxal olunan xammalın xüsusi çəkisi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər çox olur. Gömrük müdafiəsinin real səviyyəsi aşağıdakı formula ilə müəyyən edilir:

$$q \frac{a_1 t_1}{t - a_1}$$

Burada : t – son məhsul idxalına qoyulan gömrük rüsumunun nominal səviyyəsi;

a_1 – gömrük rüsumu olmadığı halda son məhsulun qiymətində idxal olunan xammal dəyərinin payı;

t_1 – idxal olunan xammala qoyulan nominal tarif.

Formuladan aydın olur ki, müdafiə səviyyəsi yalnız xammal və hazır məhsula qoyulan rüsumun fərqi artdığı halda yüksəlmiş. O, həmçinin malın emal səviyyəsi azaldıqca da artır. Şübhəsiz, inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin belə siyasəti xammal ixrac edən inkişaf etməkdə olan ölkələrin ziyanıdır.

70 – ci illərdə aparılmış hesablamalar Avropa İqtisadi Birliyi (indiki Avropa Birliyi), ABŞ və Yaponiyada emal olunan malların gömrük müdafiəsinin həqiqi səviyyəsini üzə çıxardı. Günümüzdə nominal və real tarif nisbətləri arasındakı fərqlər ciddi nəticələr doğurur. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində ən aşağı nominal tariflər xammala, ən yüksək tariflər isə sənaye məhsullarına tətbiq edilir. Belə vəziyyətdə sənaye məhsullarına tətbiq edilən real tariflər isə daha yüksəkdir ki, bu da inkişaf etməkdə olan ölkələrin sənaye ölkələrinə hazır mal ixrac etməsi yolunda maneçilikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, nəzəriyyəçilər arasında “sərbəst ticarət” tərəfdarları üstünlük təşkil etsə də, bəzən siyasətçilər arasında “himayəçilik” tərəfdarları çoxluq təşkil edir. Bu zaman onlar himayəçilik siyasətini müdafiə etmək üçün adətən aşağıdakı arqumentləri irəli sürürləri:

Ölkə müdafiəsinin təmin edilməsi zərurəti. İqtisadi mahiyyətdən çox, hərbi – siyasi xarakter daşıyan bu arqument, ölkənin müdafiəsini təmin etmək üçün lazım olan strateji material və malları buraxan sahələrin gömrük rüsumu ilə himayə olunması məqsədini güdür. Bu ideyanın tərəfdarları göstərir ki, qeyri – sabit dünyada hərbi – siyasi məqsədlər (özünü müdafiə) iqtisadi məqsədlərdən (dünya ehtiyatlarının səmərəli yerləşdirilməsi) yüksək olmalıdır. Təcrübədə bu siyasətin həyata keçirilməsi və ehtiyatların strateji sahələrin xeyrinə bölüşdürülməsi milli təhlükəsizliyin təminatını yüksəldir, lakin istehsalın səmərəliliyini azaldır.

Daxili məşğulluğun artırılması. Ölkə daxilində işçi yerlərinin sayını, xüsusən istehsalın durğunluq dövründə qoruyub saxlamaq məqsədilə də siyasətçilər bəzən

bu və ya digər mal növlərinə rüsum qoyulmasını tələb edirlər. Bu tələb makroiqtisadi göstəricilərin təhlili nəticəsində meydana çıxır. Belə ki, məlum olduğu kimi, açıq iqtisadiyyatda məcmu məsrəflər = istehlak xərcləri + kapital qoyuluşları + dövlət məsrəfləri + xalis ixracat. Burada xalis ixracat ixracatla idxalat arasında olan müsbət fərkdir. Belə bir şəraitdə idxalatın azaldılması nəticəsində məcmu məsrəflərin artması gəlirlərin və məşğuliyyətin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olaraq ölkənin daxili iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir. Lakin, bu zaman başqa məsələləri də nəzərə almaq lazımdır:

1. Hər hansı bir məhsul növü üzrə idxalın azalması məşğuliyyətin strukturuna təsir göstərsə də onun ümumi səviyyəsini dəyişdirə bilmir, çünki məşğuliyyət bir sahədə artsa da, o biri sahədə azalır.

2. Məlumdur ki, bütün ölkələr idxal məhdudiyyəti qoyduqda eyni zamanda müvəffəqiyyət qazana bilməzlər. Bir ölkənin ixracı o biri ölkə üçün idxaldır. Ona görə də idxalın məhdudlaşdırılması ilə məşğuliyyət səviyyəsinin artırılması “qonşunu müflis etmək” siyasətidir.

3. Belə halda rüsumdan ziyan çəkən qonşu ölkə də cavab tədbiri görməyə məcbur olacaqdır. Bu isə ticarət sədlərinin yenidən artırılması kimi qorxulu meylin başlanmasına yol açar.

Sabitlik naminə istehsalın diversifikasiyasının artırılması. Bu arqument belə bir müddəaya əsaslanır ki, yüksək ixtisaslaşmış iqtisadiyyatda (məsələn, Azərbaycanın neft iqtisadiyyatı və s.) gəlirlər dünya bazarında konyuktura görə gəlir dəyişmələrindən ciddi surətdə asılıdır. Ona görə də hesab olunur ki, sənayenin diversifikasiyasını (buraxılan məhsul çeşidlərinin sayının artırılması) təşviq etmək və xaricdən asılılığı azaltmaq üçün gömrük və ticarət sədlərinin qoyulması lazımdır. Bu yolla xarici siyasi və iqtisadi sarsıntılardan qorunmaqla daxili sabitliyin təmin olunması vacib hesab edilir.

İqtisadiyyatın yeni yaranmış sahələrinin qorunması. Ən çox istifadə olunan bu arqumentin mənası ondan ibarətdir ki, zəif inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın yeni sahələrini müdafiə etmək üçün müvəqqəti tariflərin tətbiqi özünü doğruldur.

Ona görə ki, həmin tariflər qüvvədə olduğu müddətdə yaradılan yeni sənaye sahəsi təcrübədə toplayana və istehsal xərclərini xarici mal ilə gömrüyün köməyi olmadan rəqabət mübarizəsinə davam gətirə biləcək həddə qədər azaldanadək idxalı məhdudlaşdırır. Hesab olunur ki, bu himayəçilik növü yalnız həmin siyasəti yenidən inkişaf etməkdə olan ölkə üçün deyil həm də ümumiyyətlə dünya təsərrüfatı sistemi üçün faydalıdır. Bu zaman əsas məsələ tarifi müvəqqəti olması arqumentidir.

Müasir mərhələdə yeni texnologiyanın tətbiqi ilə yeni – yeni istehsal sahələrinin vaxtaşırı meydana gəlməsi həmin siyasətin gələcəkdə də həyata keçiriləcəyinə dəlalət edir. Bu siyasətdən yalnız inkişaf etməkdə olan ölkələr deyil, bir sıra yüksək inkişaf etmiş sənaye ölkələri də (Yaponiya kimi) istifadə edir.

Həmin siyasətin əleyhinə aşağıdakı arqumentlər gətirilir:

1. Gömrük qanunlarını dəyişdirmək o qədər də asan olmadığı üçün müvəqqəti xarakter daşımaya bilər. Belə bir təhlükə qeyd olunur ki, gənc sahələr rentabelliği təmin etmədən, gömrükdən əldə etdiyi mənfəətin bir hissəsini həmin qanunların saxlanılması üçün rüşvət və s. şəkildə siyasi qüvvələrə sərf edə bilərlər.

2. Yeni yaranmış sahələrin müdafiəsi üçün digər iqtisadi tədbirlər (məsələn, birbaşa subsidiyalar) həyata keçirmək olar.

3. Tarif müdafiəsi heç də həmişə səmərəli ola bilməz.

Gənc dövlətlərin dövlət gəlirlərinin qorunması zərurəti. İdxaldan vergi alınması sosial problemlər içində boğulan zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün bu problemləri həll etmək məqsədilə həyata keçirildikdə özünü doğruldur. Milli gəliri zəif inkişaf etmiş bu ölkələrin çoxunda gömrük gəlirləri büdcə gəlirlərinin 1/4 ilə 3/5 – i (25 – 60%) arasında olur. Burada çox vaxt sosial problemlərin həlli iqtisadi səmərə məfhumundan üstün planda durur.

Himayəçi gömrük tarifinin tətbiqinə əks arqumnetlər. Sərbəst ticarətin iqtisadi çiçəklənməyə yol açdığı, himayəçiliyin isə əks nəticələr doğurduğu haqda aşağıdakı tarixi faktlar irəli sürülür:

1. ABŞ konstitusiyası ayrı – ayrı şatlara rüsum tətbiq etməyi qadağan edərək Amerikanı nəhəng azad iqtisadi zonaya çevirmişdir. İqtisadçılar ABŞ – ın iqtisadi cəhətdən çiçəklənməsində bu məsələyə böyük əhəmiyyət verirlər.

2. XIX əsrin ortalarında Böyük Britaniyanın nisbətən azad beynəlxalq ticarət siyasəti yeritməsi onun sənayeləşməsində mühüm rol oynamışdır.

3. Avropa İqtisadi Birliyinin yaranması üzv ölkələr arasında gömrük rüsumlarının aradan qaldırılmasına yol açdı. İqtisadçılar yekdil olaraq göstərirlər ki, bu son onilliklərdə Qərbi Avropanın sürətli inkişafında vacib amil olmuşdur.

4. 30 – cu illərin ortalarından dünyada gömrük sədlərinin azalma meyli xüsusən II dünya müharibəsindən sonra dünya iqtisadiyyatının sürətli inkişafına yol açmışdır.

5. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf yolunun təhlili göstərir ki, milli sənayeni müdafiə məqsədilə idxal məhdudiyyətini geniş tətbiq edən ölkələrin iqtisadi inkişaf sürəti nisbətən zəif, açıq iqtisadiyyat siyasəti yeridən ölkələrin isə yüksək olmuşdur.

Beləliklə, bütün deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, gömrük tariflərinin tətbiqi ölkənin ümumi iqtisadiyyatında, xüsusən də xarici iqtisadi fəaliyyətində bəzən mənfi nəticələr doğursa da, olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir və istər azad ticarət, istərsə də proteksionist ticarət siyasəti həyata keçirən ölkələrdə də onun tətbiqi labüddür.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra seçdiyi dövlət quruluşu və iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatını xarici müdaxilənin zərərli təsirlərindən qorunmağa, milli istehsalı müdafiə etməyə qadir olan və bütövlükdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edə biləcək orqanın yaradılmasını zəruri etdi. Keçid dövrünün ilk illərində müstəliq Azərbaycan dövlətinin idarəetmə sisteminin aparıcı elementlərindən biri – Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. 1995-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Təşkilati tədbirlərlə bir vaxtda dövlətin gömrük siyasəti də

formalaşdırıldı. Dövlətin gömrük siyasətinin başlıca məqsədi ölkədə güclü gömrük sistemi yaratmaq idi. Azərbaycan dövləti keçid dövrünün ilk illərində respublikada güclü gömrük sisteminin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirdi və buna qısa bir zamanda nail oldu.

Gömrük sistemi – ümumi anlayış olub, yalnız gömrük siyasətini həyata keçirən dövlət və digər icra hakimiyyəti strukturları deyil, habelə onların fəaliyyət formalarıdır. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin hazırda həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsini gömrük siyasəti təşkil edir.

Gömrük işinin hüquqi əsasını şərti olaraq 3 yerə bölürlər: konstitusiya normaları, gömrük işini tənzimləyən qanunlar, cari normativ-hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işini və gömrük siyasətini dövlət gömrük Komitəsi həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti müasir mərhələdə iqtisadiyyatın. Maliyyənin, ümumi şəkildə desək. Dövlətin daxili və xarici iqtisadi fəaliyyətinin əsasını təşkil etdiyindən bu siyasətin düzgün həyata keçirilməsi Respublikamızda aparılan iqtisadi islahatlarla sıx surətdə bağlıdır. Yeni müxtəlif inkişaf mərhələlərində gömrük siyasəti dəyişikliklərə məruz qalsa da onun əsas məzmunu olan dövlətçilik həmişə öz mahiyyətini saxlamışdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin əsas xüsusiyyəti yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə əlaqədar olaraq onun forma və məzmununda yeniliklər edilməsi, tarixən aqazınlanmış müsbət keyfiyyətlərin qorunub saxlanılması və beynəlxalq təcrübənin nailiyyətlərindən istifadə olunması əsasında təkmilləşdirilməsidir.

Gömrük siyasətinin məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli yer tutan rüsum və yığımların toplanmasını təmin edən strateji məsələlərin həyata keçirilməsidir.

Gömrük siyasətinin hüquq-mühafizə sahəsində səmərəliliyinin göstəricisi qaçaqmalçılığın ictimai təhlükəli mütəşəkkil formaların sistemli şəkildə aşkar

edilməsi və qarşısının alınmasıdır. Bu siyasətin dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəldilmiş əsas istiqamətlərindən biri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatlarına mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılmasıdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin hazırlanması, onun ölkədəki iqtisadi vəziyyətin dəyişmələrinə reaksiyası və çevikliyi, milli maraqların qorunmasına istiqamətləndirilməsi, eləcə də bir sıra digər məsələlərə yeni münasibət formalaşdırılması zərurəti meydana çıxmışdır. Bu problem, demək olar ki, bütün fəaliyyət sahəsini və bütün idarəetmə səviyyələrini əhatə edir və kompleks xarakter daşıyır.

İlk növbədə xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində onun tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır. Bu zaman milli istehsalçıların səmərəli müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə tutulmalı və əsaslandırılmalıdır.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını əks etdirir. Bu siyasətin özülü dövlətin iqtisadi əsasıdır. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində o, dəyişikliklərə uğrasa da onun əsas məzmununu təşkil edən dövlətçilik dəyişməz qalır.

Gömrük Məcəlləsi və gömrük tarifi haqqında qanun gömrük münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində baş müvqədə durur və gömrük praktikasında meydana çıxan bütün əsas hüquqi məsələləri əhatə edir. Hüquqi qüvvəsinə görə onlar yalnız Konstitutsiyadan geridə qalır və əsasınca bütün gömrük qanunvericiliyinin qurulduğu və inkişaf etdirildiyi hüquqi bazanı təşkil edir. Hal-hazırda respublikamızda gömrük münasibətlərini tənzimləyən qanun qüvvəli aktların aşağıdakı əsas növləri tətbiq edilməkdədir:

1. Konstitusiyanın 99-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında İcra Haikmiyyətinin Prezidentə mənsub olması ilə əlaqədar olaraq xarici siyasətin, o cümlədən də onun tərkib hissəsi olan xarici iqtisadi və gömrük siyasətinin strateji

istiqaətələrinin müəyyənləşdirilməsi prezidentin fərman və sərəncamları ilə öz həllini tapmış olur.

Keçid dövrünün ilk illərində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları Gömrük məəcəlləsi və Gömrük tarifi haqqında qanun qəbul edilənə qədər gömrük münasibətlərinin əsas hüquqi və sosial cəhətləri Prezidentin fərmanları ilə tənzimləndirdi.

2.Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə, adətən, gömrük siyasəti və gömrük hüququnun mühüm məsələləri tənzimləndirir və daha yüksək statusa malik aktların icra mexanizmi müəyyən edilir.

3.Bir neçə dövlət orqanı tərəfindən bir qəbul edilən qanun qüvəli aktlar. Bu qəbildən olan aktlara nümunə kimi Dövlət Gömrük Komitəsi, maliyyə Nazirliyi və Vergilər nazirliyinin birgə təsdiq etdikləri, MDB ölkələri hüdudları kənarından respublikaya gətirilən minik avtomobillərinə aksiz vergisinin tətbiqi qaydaları haqqında məlumat və s. göstərmək olar.

4.Dövlət Gömrük komitəsinin normativ aktları.

Gömrük sahəsində beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlıq, həmçinin müasir gömrük tariflərinin mürəkkəbliyi, çoxsaylı gömrük rəsmiləşdirilmələri qaydalarını gündəlik zərurət halına gətirilir.

Hal-hazırda Azərbaycan respublikasının ümumdünya Ticarət Təşkilatına və Avropa Birliyinə daxil olmaq arzusu keçid şəraitində daxili qanunvericilikdə müvafiq dəyişikliklər edilməsini, tətbiq edilən hüquqi normaların beynəlxalq normalara yaxınlaşdırılmasını, rəsmiləşdirmə əməliyyatlarının sadələşdirilməsini, sürətləndirilməsi və eyniləşdirilməsini nəzərdə tutur. Son zamanlar qəbul edilmiş bir sıra qərarları bu istiqamətdə atılmış mühüm addımlar kimi qəbul etmək lazımdır. Vahid idxal gömrük rüsumunun tətbiqi, əlavə dəyər vergisi məsələlərinin çevikləşdirilməsi, bəzi mallara aksiz vergisinin tətbiqi bu qəbildən olan tədbirlərin vacib mərhələləridir.

Azərbaycan dövlətinin gömrük sahəsində beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı əsasən beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Ümumdünya Gömrük Təşkilatı, MDB

gömrük rəhbərləri şurası çərçivəsi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsi, ikitərəfli münasibətlər əsasında ayrı-ayrı dövlətlərin gömrük orqanları ilə əməkdaşlıq formasında həyata keçirilir.

1.2. Gömrük siyasəti ilə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə qarşılıqlı əlaqəsi və Gömrük İrtifaqlarında iştirakı

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə dövlətin əsas vəzifələrindən biri gömrük siyasətini işləyib hazırlamaq və onu reallaşdırmağa şərait yaratmaqdır.

Ölkədə aparılan gömrük siyasəti ilk növbədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Bu məsələni araşdırmaq üçün ilk növbədə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bütün bu göstərilən məsələlər bilavasitə ölkədə aparılan gömrük siyasəti ilə sıx bağlıdır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən düzgün gömrük siyasəti ilk növbədə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və daxili bazarın qorunmasına xidmət edir.

Bu, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini hansı metod və suallarla təmin edir?

Bu siyahını daha da genişləndirmək olar. Ancaq, fikrimizə bu qeyd edilənlər iqtisadi təhlükə amillərinin ümumiləşmiş forması kimi qeyd edilə bilər. Belə ki, əsas amillər barədə növbəti paragrafda daha geniş informasiyalar verilir.

Digər bir misal, Almaniyada işçi qüvvəsinə, xüsusilə də, fəhlələrə böyük ehtiyaj var ki, bunu da daha çox mühajirlər təmin edə bilər. Elə buna görə də, bu ölkənin hökuməti Almaniyaya mühajir axınını stimullaşdıran tədbirlər görür, xüsusi proqramlar hazırlayırlar. Azərbaycanda isə iqtisadi təhlükəyə səbəb olacaq belə problem yoxdur, əksinə, burada iş yerləri çatışmır ki, bu da işsizliyin qüvvədə qalmasını şərtləndirir.

Yeri gəlmişkən, amillər sırasında qeyd etdiyimiz maliyyə pramidaları ilə bağlı da misal çəkə bilərik. 94-95-ci illərdə postsosialist məkanda maliyyə pramidalarına əsaslanan bankların fəaliyyətini geniş vüsət almışdır.

Bütün bu parametrlərin təmin edilməsi Azərbaycan dövlətinin iqtisadi təhlükəsizliyinə xidmət edir. Bu işdə isə gömrük orqanları xüsusi rol oynayır.

XX əsrin yarısından başlayaraq dünya iqtisadiyyatında öz əlahiddə xüsusiyyətləri ilə çıxış edən iqtisadi inteqrasiya prosesləri XXI əsrin astanasında bəşəriyyətin inkişafında ən müstəsna əhəmiyyəti ilə fərqlənir. Beynəlxalq iqtisadi

inteqrasiyanın metatrafik bir situasiya, regional iqtisadi inteqrasiyanın isə dərin və uzun bir prosesə bənzədən iqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələrinin neofunksionalist və setro-differantistləri əsasən bu prosesin baş tutması və onun səmərəli fəaliyyətini təmin olunmasında mərhələli institusional qurumların fəvqəlmillə təşkilatların rolunun ön planı çəkərək gömrük ittifaqlarının yaradılması zərurətinin ön planı çəkirlər. Sentro-funksionalist nəzəriyyətinin ən görkəmli nümayəndələrindən A. Hikson özünün «Gömrük İttifaqları və ya effektiv inteqrasiya prosesinin başlanğıcı əsərində yazır, «...ölkələr iqtisadi inteqrasiyaya əlahiddə bir proses kimi baxmaqla öz strateji inkişaf konsepsiyası; ianndan yan keçə bilirlər, amma bu prosesin baş tutması mütləq mənada bazarların, yəni iqtisadi inteqrasiya prosesində paralel yürüyən ölkələrin bazarlarının bir-birinə bənzəməsi daha məqsədəyüğüdür və bu bənzərliliyi «əbədi» etmək üçün milli qummlardan üstə mövqe tutan təşkilatların yaradılması zəmriddir. Bununla yanaşı onu da qeyd edim ki, dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inteqrasiyanın tam və mərhələli şəkildə baş tutmasında ölkələrin gömrük ittifaqlarında birləşməsi ilkin mənada iqtisadi blokun gələcək perspektivlərinin «sınaq dövrü» kimi qiymətləndirilməlidir. Ölkələr - əsasən də inteqrasiya məfkurəli ölkələr gömrük ittifaqlarında iştiraklarının təmin edib, öz milli maraqlarının təmin olunub, olunmamasının on azıdan «test» etməlidirlər. Əks təqdirdə iqtisadi inteqrasiya proseslərində gözəbağlı iştirak dövlətlərin mənafeələrindən kənara çıxı bilər və ölkəyə çox az dividend gətirə bilər».

1776-ci ildən A. Smitin «Xalqların sərvəti» əsərinin yazılmasından sonra ölkələr öz mütləq üstünlüklərindən və daha sonra isə, yəni D. Rikardodan sonra isə öz müqayisəli üstünlüklərini "nəharətlə istifadə etmək istəyirlər, Hələ A. Smit gömrük siyasətinin xarici iqtisadi əlaqələrdə rolunun qeyd edərək göstərmişdir ki, «,, bir ölkə digər ölkə ilə ticarət əlaqələrində həmin ölkənin mallarına qoyulan gömrük rüsumlarının ləğv etsə və üçüncü ölkələrə münasibətdə gömrük rüsumlarının tətbiq etməkdə davam etsə, ölkə, yaxın ən azı ölkənin tacir və istehsalçıları bu siyasətdən fayda əldə edə bilərlər» (85, 41)..

ABŞ iqtisadçısı Taussiq qarşılıqlı şəkildə gömrük rüsumlarının aşağı sahnasının faydasının ölkələrin ticarət fəaliyyətindəki paylarına bağ olduğunu iddia edir. O və Torrens gömrük tarifləri üzrə çoxtərəfli razılaşmaların ticarət limitlərinə maneə olduğunu qeyd edir və bunun müqabilində optimal tarifləri tətbiq etmək lazım olduğunu təklif edərək ölkələarası ticarət danışıqlarına başlamağın zəruri olduğunu hesab edir. Taussinq eyni zamanda sərbəst ticarətin oleyhinə çıxış edir və bu prosesin son məqsədi kimi ölkələarası, əsasən də güclə və ya iqtisadi inteqrasiyanın «lokomotivi» olan ölkələrdən siyasi baxımdan digərlərini özündən asılı vəziyyət salacağını riyazi hesablar vasitəsi ilə göstərir. Əksinə, müstəqil dövlətlər optimal tariflər tətbiq etməklə ticarətdən fayda götürə bilərlər. Bu fikir istər istəməz dəqiq hesablanmış metoldikaya əsaslanmalıdır və məlumdur ki, hər hansı bir ölkə özünün inhisar mövqeyindən çıxış edərək müqayisəli üstünlüklərindən istifadə edərək mənfəətinin maksimuma çıxartmaq imkanından hər zaman yararlanmaq istəyir və bu istiqamətdə böyül ölkələr özlərinin TMK-larından çox məharətlə istifadə edirlər.

Ümimi mənada götürüldükdə gömrük ittifaqlarının nəzəri-konseptual əsaslarının aşkarlanması bilavasitə iqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələrinə və konseptual baxışlara söykənir. Regional iqtisadi inteqrasiyaya həsr edilmiş çoxlu sayda konsepsiyalar mövcuddur ki, bunların da təsifatı şərti olaraq ƏUİVS N?27.-də verilmişdir.

İqtisadi inteqrasiya - dünya ölkələrinin milli təsərrüfatlarının yüksək səviyyəli qarşılıqlı iqtisadi tamalama və əmək bölgüsü əsasında həyata keçirilən siyasi-iqtisadi bütövləşməsi prosesidir. Göründüyü kimi iqtisadi inteqrasiya bir proses kimi götürüldüyündən və əmək bölgüsünün dərinləşməsi təmayülü kimi çıxış etdiyindən dünya ölkələri bu prosesdən kərada qalmamalı, mütləq mənada bu prosesin iştirakçılanna çevrilməlidirlər. Amma, ölkələr bu prosesə sürüklən-məkdənsə, öz milli maraqları və iqtisadi inkişaf strategiyaları və inteqrasiyanın strateji istiqamətlərinin əlahiddə və müstəsna rəqurslarının istifadə etməyi bacarmırdırlar. Bu proses, yəni iqtisadi inteqrasiya öz maliyyətinə ölkələrə həm

dividentləi gətirə, eyni zamanda da düşünölməmiş addımlar və lazımsız kompleks tədbinər ölkənin güclü ölkələrin «bufer zonası»na ya da satıř bazarlarına çevirə bilər.

İqtisadi inteqrasiyanın bazar konsepsiyasının tərəfdarları (Vayner, Lipsey, Repke, Predolem və s.) iqtisadiyyatın tənziplənməsində bazarın ən səmərəli vasitə olması fikrini əsas götürülər və onların əksəriyyətinin fikrincə, iqtisadi inteqrasiyaya daxil olan ölkələr arasında ticarət məhdudiyyətləri aradan qaldırılmalı və üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük tarifi tətbiq edilməlidir. Qeyd edək ki, bu konsepsiyanın məhz bu müddəalan Avropa İttifaqı və NAFTA kimi regional inteqrasiya birlikləri tərəfindən tətbiq edilir və onların üçüncü ölkələrə, əsasən də inkişaf etməkdə olan ölkələrə qarşı tətbiq etdikləri tariflər və aqroproteksionast tədbirlə xüsusi ilə diqqəti cəb edir. Məhz bu mənada da inkişaf etməkdə olan ölkələrin, o cümlədən də keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin istehsal etdikləri məhsullar (hətta belə rəqabətqabiliyyətli olsalar da) Avropa bazarlarına və geniş mənada sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarına yol tapa bilmir. Bunu biiərəkdən də keçid iqtisadiyyatlı ölkələr dünya iqtisadiyyatının apırcı ölkələrinin bazarlarına daxil olma imkanlarının (şanslarının) aşağı olduğunun bilrəkdən daha individual istiqamətəli seçməlidirlər.

Ə. Bayramovun tədqiqatlarında göstərilir ki, «Vzynerin fikrincə, gömrük ittifaqı o halda daha yüksək səmərə verə bilər ki, birliyə qədərki dövrdə ölkələrin analoci istehsal sahələri tariflə müdafiyyə olunsun, başqa sözlə üzv-ölkələr rəqabət qabiliyyətli iqtisadi struktura malik olsunlar».

Düzdür Post-Vaynerdən sonrakı dövrlərdə onun gömrük birliyi konsepsiyası bir sıra tədqiqaçılar tərəfindən təkmilləşdirilmiş və bəzi yeniliklər əlavə edilmişdir. Məsələn, iqtisadçılardan C. Mid, R. Lipsey və F. Herels maddi-rifahın artımını Vayner kimi təkcə ticarətin istiqamətlərində baş verən dəyişikliklərdə deyil, həm də regional ümumbazanın formalaşması ilə əlaqədar olaraq qiymətlərin nisbi dəyişməsi nəticəsində ölkədaxüi istehlakın struktur iroliloğişbrində görürüdülr. Bu istiqamətdə «Lipsey paradoksu» xüsusi ilə seçilir. O, qeyd edir ki, əgər ucuz

idxal malları hesabına istehlakın struktumda baş verən dəyişikliklərdən əldə edilən fayda (və ya ticarət uduşu) ticarət axınının istiqamətinin dəyiş-dinnəsindən gələn zərərdən çoxdursa, onda ticarəti sapdıran gömrük birliyi üzv-ölkələrdə rifahın yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Təhlil göstərir ki, gör- "k birliyi konsepsiyası gömrük ittifaqının istehsal və istehlak effekti anlayışları öz mahiyyət və zəruriliyi ilə ittifaqın perspektivlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, Ümumdünya Bankı İnstitutunun «İnkişaf tədqiqatları qurumu»nun rəhbəri V. Martin belə hesab edir ki, gömrük ittifaqları yalnız o zaman özlərini doğrulda bilərlər ki, bu ittifaqa daxil olan üzv-ölkələrdə əlahilin məcmusu ən azı 30 mln. nəfərə çatsın. Əks halda sənaye quruluşlarını bu bölgə yerləşdirmək və istehsal təyinatlı məhsullar istehsal etmək faydasız olardı. Düzdür ərzaq məhsullarının istehsalı üzrə sahələri qunnaq olar, amma bu effekti elə gömrük ittifaqları olmadan (daha doğrusu ölkənin gömrük ittifaqlarında iştirakı olmadan da) da təmin etmək mümkündür. Belə ki, bu sahələr bilavasitə gömrük ittifaqının deyil, məhz ayn-ayn ölkələrin ərzaq və o cümlədən də iqtisadi təhlükəsizliklərinin başlıca meyarları kimi çıxış edir (44). Lipsey və Midin tədqiqatlarından isə belə bir nəticə hasil etmək mümkündür ki, gömrük ittifaqı xarici ticarət asılılığı minimum səviyyədə olan və əlaqələrinin böyük qismi gələcək tərəfdaşlarla qurulan ölkələr üçün daha sərfəlidir.

Araşdırılanımız göstərir ki, gömrük ittifaqı konsepsiyasına görə inkişaf etməkdə olan ölkələrin istənilən fonnada iqtisadi birliyi heç bir səmərə verə bilməz. Ç. Kindleberqerin, C. Mikaelopolosun və K. Markusun fikrincə, istehsal fəaüyyətinin yenidən bölgüsü imkanlarının məhudluğu üzündən inkişaf etməkdə olan ölkələrin gömrük ittifaqları çərçivəsində ' regiondaxili ' ticarətin genişləndirilməsi perspektivləri praktiki olaraq yoxdur. Yuxarıda adları sadalanan mütəxəssislərin fikirlərinin dəstəkləyən ÜBİ-nin «Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin təhlili» divizionunun baş mütəxəssisi B. Noekman yazır ki, «...keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadiyyatın məcmu sistem kimi fonnalaşmamaması onları islahatların apanılması dövründə xarici təsir amillərinin uyğunlaşdırılmasına, və ya gömrük

ittifaqlarıda iştirakım məhdudlaşdır və ya bu istiqamətdə apanlan danışıqların gerçək nəticələri hələ yaxın zamanlarda heç bir effekt verməyəcəkdir. Amma, zənnimcə, Mərkəzi və Şərqi Avropanın keçid iqtisadiyyatlı ölkələrində apanlan islahatların davamı kimi onların vahid gömrük ittifaqında birləşməsi deyil, möh

Avropa İttifaqında iştiraklarının təmin etmək üçün qonşu - sənayecə inkişaf etmiş ölkələr bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının özlərinə birləşdirmək üçün münbit şərait yaratmalı, amma bu iqtisadiyyatların özlərindən eyni zamanda da asılı salmamalıdır. Əks təqdirdə, bu iqtisadiyyatlar «yatalaq xəstəyinə» yolağa bilər və potensial imkanları özləri üçün yadlaşdırırlar» (19, 46).

Əks qütbə duran iqtisadçılardan Kuper, Masel, Krüqer və Qelhar belə hesab edirlər ki, sənaye malları üzrə idxalatı əvəz edəcək istehsal sahələrinin yaradılması hətta belə ticarət axınlarının blokdaxili istiqamətə yönəldiyi təqdirdə də istehak səmərəsi verə bilər. Bu da o halda mümkündür ki, gömrük ittifaqının üzv-ölkələri tərəfindən optimal xarici tarif tətbiq edilsin. Tədqiqatlarımız göstərir ki, qloballaşmanın bu qədər güclü vüsət aldığı, o cümlədən də ticarət axınlarının ÜTT tərəfindən bu qədər güclü şəkildə «nəzarət altına alınması» bir dövründə zəif ölkələrin - inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin öz aralarında gömrük ittifaqları müstəvisində üçüncü ölkələrə qəti xarici tarif tətbiq etməsi mümkündür və hətta bu addım atılsa da sənayecə inkişaf etmiş ölkələr bu prosesin həyata keçirilməsinin hər cür maneələrlə saxlamağa çalışacaqlar, bu regiona ən azı az miqdarda xarici birbaşa sənaye axınının qarşısının alınması və beynəlxalq maliyyə institutlarının maliyyə və kredit yardımlarının tempini aşağı salmağa nail olacaqlar. Beynəlxalq iqtisadiyyatda və dünya iqtisadiyyatında apancı mövqeyə sahib olan «lokomotiv» ölkələrin diktəsindən kənarında qurulan ittifaqlar öz işləklilərinin təmin etmək iqtidarında deyillər. Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün də keçərlidir) gömrük ittifaqlarının yaradılması birbaşa şəkildə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə «razılaşdırılmalı» və ya, və daha doğrusu onların da maraqların təmin edilməlidir. Bu təmayüllərdən yola çıxsaq gömrük ittifaqlarının determinat təyinatında bir sıra modifikasiyaların

apırlmasına böyük ehtiyacm olduğu zərurəti ilə üzləşmiş olarıq. Hal-hazırki dövrdə klassik inteqrasiya nəzəriyyələri artıq özlörinin doğmtmur və əsasən də keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə iqtisadi . (regional səviyyədə) inteqrasiyanın faydalarından yararlanmaq üçün mütləq mənada geosentrik tarazlığın təmin olunmasınuan başlanılmalıdır.

II FƏSİL. KEÇİD DÖVRÜNDƏ GÖMRÜK SİTYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Gömrük siyasətinin müasir vəziyyəti və onun xüsusiyyətləri

Müasir şəraitdə ölkənin dünya iqtisadiyyatında vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə idxal və ixracın strukturunun yenidən qurulması, təşkilatların və firmaların xarici iqtisadi fəaliyyət şəraitinin yaxşılaşdırılması uğrunda mühüm işlər görülür. Müsəttəqlik qazandıqdan bu ilədək aparılmış xarici ticarət siyasəti və onun tərkib hissəsi olan gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın idxal-ixrac dinamikasını aşağıdakı cədvəldə nəzərdən keçirək.

2009-2014-cü illərdə idxal və ixracın dinamikası (min ABŞ \$)

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac	Saldo
2009	1682647,9	1076497,4	606150,5	-470346,9
2010	1965552,4	1035888,8	929663,6	-106225,2
2011	2917291,1	1172071,2	1745219,9	573148,7
2012	3745159,8	1430877,4	2314282,4	883405,0
2013	3831021,1	1664165,6	2166855,5	502689,9
2014	5217881,0	2625886,9	2591994,1	-33892,8

2014-cü ildə saldonun mənfi olmasının əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, ötən ilin yay aylarında çayların daşması nəticəsində əkin sahələrinə böyük ziyan dəymiş, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı azalmış və həmin məhsullar idxal olunmuşdur. Elə, 2013-cü ilə nisbətən idxalın həcmi 57,79% artması da buna işarədir. Lakin, buna baxmayaraq, cədvəldən görüldüyü kimi ildən-ilə ixracın həcmi artması yerli istehsalın gücləndiyini göstərir.

Onu da qeyd etmək ki, 2015-ci ilin birinci rübü ərzində ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 1375124,9 min ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Bu müddət ərzində

694449,0 min ABŞ dolları dəyərində ixrac, 680675,9 min ABŞ dolları dəyərində mal isə idxal olunmuş, saldo müsbət 13773,1 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Son üç ildə gömrük orqanlarının dövlət büdcəsinə köçürdüyü ümumi vəsaitin struktruna diqqət yetirək.

Büdcəyə gömrük ödənişlərinin strukturu

Ödənişin növü	2012		2013		2014	
	milyard manatla	faizlə	milyard manatla	faizlə	milyard manatla	faizlə
Cəmi	822,2	100	920,2	100	1061,2	100
İdxal rüsumu	239,9	29,2	258,3	25,2	292,7	28,8
ƏDV	519,1	63,1	614,1	69,4	717,6	66,7
Aksiz	31,7	3,9	35,3	4,0	43,3	3,8
Yol vergisi	8,2	1,0	7,1	0,8	5,3	0,5
Digər ödənişlər	23,3	2,8	5,4	0,6	2,3	0,2

Qeyd edək ki, 2014-cü il üzrə Dövlət Gömrük Komitəsi üçün müəyyən edilmiş 1020 milyard manat büdcə proqnozuna qarşı 1061 milyard manat əməl olunmuşdur ki, bu da proqnozun 104 faizini təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, klassik iqtisadi inteqrasiya nəzəriyyələrində B. Belaşanın inteqrasiyanı sadədən mürəkkəbə doğm inkişafının əsasladınması müasir gerçəkliklər müstəisinə sığsa da xətti asılılığı və ya xətti inkişafı təmin edə bilməz. Onun təsnifatı aşağıdakı mərhələləri öz əhatəsinə ahr:

1) Azad ticarət zonası - üzv-ölkələr arasında mal və xidmətlərin mübadiləsi sferasında gömrük tarifləri və qeyri-tarif məhdudiyyətləri aradan qaldırılmaqla, onların blokdaxili sərbəst hərəkətini təmin edən bir mərhələdir. Azad ticarət zonasının üzvləri üçüncü ölkələrlə münasibətdə tamamilə sərbəstdirlər və onların bu sahədəki fəaliyyəti heç bir ümumregional səciyyəli razılaşmalarla məhdudlaşmır. İnteqrasiyanın bu mərhələsində öz mə 'vəti etiban ilə mühüm vasitə kimi tətbiq edilməsi zəruri olan vahid gömrük tarif idə (üçüncü ölkələrə qarşı) yoxdur. Yəni, üzv-ölkələrin regionxarici iqtisadi əlaqələrində gömrük tariflərinin tətbiqi məsələsində tamamilə müstəqil hərəkət edirlər.

Tilo Bodenştayn, Tomas Plümper və Qerald Şnaydefin 2001-ci ildə 24 keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadi açıqlıq səviyyəsinin tədqiqinə həsr edilmiş hesabatlarında 1993-2000-ci illər ərzində bu ölkələrdə aparılan iqtisadi islahatlar, o cümlədən də xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması və qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin tətbiqinin inkişaf emylləri və onların ölkələrin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının özündə əks etdirmişdir. Sözügedən müəlliflər ÜBİ-nun keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadiyyatlarının tədqiqində çoxillik təcrübələrinə əsaslanaraq 1993-cü ilin qeyri-tarif məneləri indeksinin 2000-ci ilin analoci göstəricisinə nisbətə görürək belə qərara gəlmişlər ki, şəkil 3.2.-də göstərilmiş qrafiklə 45 dərəcə altında olan ölkələr açıq iqtisadiyyatlı, ondan aşağıda qərarlaşan ölkələr isə daha çox proteksionist ölkələrdirlər. Nəticələrdən biri də ondan ibarətdir ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə gömrük ittifaqlarına keçidin ilkin mərhələsi kimi ilkin dövrdə (müəlliflər bu müddəti Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri üçün 2005-ci il, MDB ölkələri üçün isə 2007-2008-ci ildən başlayaraq götürməyi tövsiyyə edirlər) azad ticarət zonalarının yaralmasında görürülər. Tədqiqatda göstərilir ki, (Bax: Şəkil 3.2.) Ukrayna, Özbəkistan, Türkmənistan və Rusiya bütün keçid dövrü ərzində (tədqiqatda bu təməl ilk kimi 1993-cü ildən başlayır) daha çox cəlediciliyi ilə göstərmişdir. Müəlliflər əlavə olaraq qeyd edirlər ki, bu müşahidə edilən vəziyyəti yalnız iqtisadi islahatların düzgün aparılması ilə deyil, o cümlədən də onların ənənəvi ticarət tərəfdaşları ilə əlaqələrinin sabitləşməliliyi ilə izah etmək lazımdır və burada tarixi asılılıq öz əhəmiyyətinin müsbət təflərinin mütləq mənada üzə çıxarır. Tədqiqatda qeyd edilir ki, «Azərbaycan ticarət rəcimlərində apardığı islahatşma proqramları bir daha isbat edir ki, MDB ölkələri Mərkəzi Avropanın keçid iqtisadiyyatlı

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkələrin bu seqmentdə qərarlaşması onların xarici iqtisadi əlaqələrinin daha sürətlə liberallaşması ilə əlaqədardır və bu bazarlara xarici kapital axımının həcmi və sürəti yüksəkdir. Müəlliflər bu qrupda qərarlaşan ölkələrin gələcəkdə gömrük ittifaqlarında iştirakına optimist yanaşırlar və azad ticarət zonalarının bu ölkələrdə yaranmasının labüd hesab edirlər (daha

doğrusu bu istiqamədə apanlan tədbirləri dəstəkləyirlər). Əlavə olaraq qeyd edək ki, tanınmış iqtisadçılar C. Saks və A. Vanier 1995-ci ildə nəşr etdikləri elmi əsərlərində keçid iqtisadiyyath ölkələrin gömrük ittifaqlarında iştirakı problemlərinin ortalığa çıxanması üçün aşağıdakı şərtlərin yerinə yetirilməsi zərurətindən çıxış etmişlər və göstəricilərin tamalanması mütləq mənada optimal tariflərin (həmçinin də qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin) tətbiqinə yol açma biləcəyinə işarə etmişlər:

- (a) qeyri-tarif məhdudiyyətlər ümumticarətin xüsus çəkisində ən çox 40%-lik səviyyədə salanılmalı;
- (b) orta tarif dərəcələri 40% və ondan artıq olmalıdır;
- (c) qara bazardakı mübadilə məzənəsi rəsmi məzonnənin 20%-ni ötməməlidir;
- (d) sosialist iqtisadi sistemindən keçidə məxsus səciyyəvi əlamətlər olmalıdır;
- (e) əsas ixrac sahələrinə dövlət inhisən təmin olunmalıdır.

Yuxandakı amillərin təhlili göstərir ki, keçid iqtisadiyyath ölkələrdə gömrük ittifaqlarının qurulması və ya bu istiqamətdə aparılan tədbirlər öz mahiyyəti etibar ilə daban-dabana zidd proseslərin əlahddəsində yerləşir və qlobal iqtisadiyyatda baş vermiş metatraffik proseslər ən azından bu yöndə apanlan islahatları yavaşda biləcək qüvvədədirlər. Amma çıxış nöqtəsi kimi azad ticarət zonalannın yaradılması ilkin mərhələdə əlverişli hesab oluna bilər.

Gömrük ittifaqı - üzv-ölkələr qarşılıqlı ticarətdə bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırmaqla yanaşı, üçüncü ölkələrə qarşı vahid gömrük tarifi tətbiq edirlər. Belə bir birlik nəinki vahid sosial-iqtisadi, eləcə də siyasi məkanın formalaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, vaxtı ilə ABŞda Cənub və Şimal arasında başlanan gömrük birliyini, İtaliya birliyinin, Alman birliyinin, Benilyuks və s. göstənmək kifayətdir.

Qeyd edilən faktlar bizə ilk növbədə siyasi prioritetlərin seçilməsi müstəvisinə sürükləyir. Müstəqillik qazandıqdan sonra keçid iqtisadiyyatlı

ölkələrin əksəriyyəti mərkəzi hakimiyyətidən (yəni Moskvadan) uzuqlaşaraq hər biri öz milli maraqlarından çıxış edərək daha çox qərbyönlülükləri və Avropa İttifaqına üzv olmaları haqqında qərarlar qəbul etmişlər. Amma, məsələnin çətin ahnan tərəfi ondan ibarətdir ki, Avropa institutları Mərkəzi və şərq Avropanın, o cümlədən də MDB-nin keçid iqtisadiyyath ölkələrinin iqtisadiyyatına onlara birləşdirə biləcək qüvvədə deyildir və ya bunun üçün ən azında «inteqrasiya-infrastruktur» formalaşdırılmamışdır. Bu ziddiyyətlər arasında qalan keçid iqtisadiyyatlı ölkələr daha çox siyasi, yoxsa iqtisadi prioritetlərdən daha çox hansına üstünlük ermələri haqqında düşünülər və görünən fakt odur ki, siyasi strategiya öz növbəsində ənənvi ticarət tərəfdaşlarının itirilməsinə, yeni əməkdaşlıq formatlarının yaradılmasına yol açmışdır.

Yuxarıda sadalanan faktların böyük əksəriyyəti Azərbaycan Respublikası üçün də keçərlidir və ümumi peyzac bircə o faktı söyləməyə imkan verir ki, müasir dövrdə hadisələrin belə bir "ətli və daban-dabana ziddi hərəkəti müstəvisində ölkəmizin hansısa gömrük ittifaqlarında iştirakı üçün düşünülmüş həm iqtisadi, həm siyasi, həm də ölkəmizin strateji milli maraqlarından yola çıxaraq tədbirlər həyata keçirilməlidir. ÜTT-yə daxil olan bir sıra MDB ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inteqrasiyaya sadəcə xətti yox, mürəkkəb proseslərin tərkibində Ən əlahiddə maraqların tələsədən yerinə yetirilməsi kimi baxılmalıdır.

Ümumbazar - azad ticarət zonası və gömrük ittifaqının bütün xüsusiyyətlərinin özündə əks etdirməklə, istehsal amillərinin blokdaxili sərbəst hərəkətinin təmin edir. Bu baxıdan Avropa İttifaqının təmamül yoluna müraciət etmək bütün sualları cavablamağa bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası rəkursundan ümumbazar substansiyasına baxmaq o qədər də məqsədəuyğun deyildir və ya bunun baş verməsi üçün nə iqtisadi, nə siyasi. nədə geosiyasi şərtlər hələ ki, bəşməmişdir və bəzi meta proseslər .hələ ki. öz istiqamətlərinin dəqiqləşdirməmişdirlər. Amma, iqtisadi inteqrasiyanın bu ümumbazar mərhələsi keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadiyyatlarını birləşdirmək üçün faydalı ola bilər. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin bazarları bir qayda

olaraq sənayecə inkişaf etmiş ölkələr və onların güc alətləri - TMK-lan tərəfindən satış bazarları kimi baxıldığından, keçid iqtisadiyyatlı ölkələr bu faktı dəyərləndirməli və öz aralarında razılaşmalar əsasında bütün yuxarıda sadalanan mərhələlər də daxil olmaqla ümumbazanın yaradılması haqqında düşünməlidirlər. Bu mənada Qafqaz və Orta Asiya bazarlarının ümumbazarda birləşdirilməsi geosiyasi baxımdan və iqtisadi mənafehin üst-üstə düşməsi müstəvisindən yararlı ola bilər. Qeyd edək ki, bu ölkələrin hələ ki, öz siyasi istiqamətlərinin bəlliləşdirməməsi bu təklifin reallaşdırılmasına maneə ola bilər. Belə ki, bu regionda 4' qüvvənin maraqlarının tarazlaşdırılması hələ uzun müddət tələb edəcəkdir və proseslərin ümumi meylləri bir qayda olaraq iqtisadiyyatı güclü olan qüvvənin, yəni ABŞ-in tərəfindən olduğunu müşahidə etməyə imkan verir. Qeyd edək ki, bu regionda aşağıdakı maraqlı qüvvələrin diktəsi ilə bazar münasibətlərinin inkişaf təmayülləri arasında paralellər apannaq mümkündür:

Rusiya: ənənvi olaraq bu bölgənin öz böyük imperiyasının tərkibində saxlayan Rusiya, bu regionda yerləşən ölkələrin iqtisadiyyatlarının, onların təbii sərvətlərinin, və geosiyasi mövqelərinin əldən çıxarmamaq üçün əlahiddə tədbirlərə əl atırlar. MDB, və AVROAZES-in yaradılması; Rusiyanın bu regionu, əsasən də Orta Asiyanın əldə saxlamaq üçün istifadə etdiyi bir mexanizm kimi baxılmalıdır. Düzdür MDB və struktur mexanizmləri, Avroazes öz məqsədlərinin yerinə yetirmək üçün iqtisadi potensiala malik olmasa da müəyyən ümumi meyllərin dəyişdirilməsinə təsir qüvvəsi rolunda çıxış edirlər.

İran: bu ölkədə son illərdə apanılan islahatları baxmayaraq ölkənin dünya iqtisadiyyatından izolyasiya olunmuş şəkildə inkişaf etməsi sadəcə bu regionda ucuz malların satış bazarının ən primitiv nümayəndəsi rolunda çıxış etməsinə şərait yaratmışdır və son illərdə, əsasən də 11 sentyabr və II İraq Müharibəsindən sonrakı meyllər bu ölkənin regionda gələcəkdə söz sahibi olan ölkəyə çevrilməsi şansının sifirə yaxınlaşdırır.

ABŞ: SSRİ-nin dağılmasından sonra onun süküntləri üzərində qurulmuş yeni müstəqil respublikaları bazar iqtisadiyyatının öz iqtisadiyyatları üçün prioritet

seçməyə başladılan bir zamandan etibarən iqtisadiyyatın yenidənquruluşu, sosial-iqtisadi infrastrukturunun modernləşdirilməsi, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, istehsal amillərindən maksimum faydalanmaq üçün külli miqdarda sərmayələrə ehtiyac duyulmağa başlandı. Bu mərhələdə Qərbi Avropa və artıq dünyanın həm siyasi, həm də iqtisadi mənzərəsində monoqütblü dünyanın formalaşmasında ABŞ-ın rolu artmağa başladı. ABŞ strateqləri (ilk növbədə Brzercinski, Kissincer və başqaları) Qafqaz və Orta Asiyanı (ümumi mənada Xəzərətrafi bölgə) öz maraqları dairəsinə salmağa başladılar. Azərbaycanda və Gürcüstanda mövcud olan münaqişələr (ilk növbədə Dağlıq Qarabağ və Abxaziya, Osetiya münaqişələri) ABŞ-ın maraqların həyata keçirmək üçün münbit zəmin yaratmış oldu. Qüdrətli iqtisadi gücə məxsus olan bu ölkə bu regionda yerləşən ölkələrə ilk zamanlar satış bazarları kimi baxırdısa, sonradan, osason də Kliton administrasiya dövründən başlayaraq bu regiona, Qafqaza, Azərbaycana və Gürcüstanı irimiqyaslı iqtisadi yatırımlar həyata keçirməyə başladılar və TMK-lərin köməyi ilə bu bölgədə iqtisadi sabitliyə nail olmaq və sözün əsl mənasında bu regionu öz iqtisadi asılılığına salmaq üçün kompleks tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Məsələnin əsl mənasında isə qüvvələrin tarazlığının pozulmasından istifadə edərək enerji ehtiyatlarının mənimsəmək və bu bölgənin istehsal amillərindən öz strateji maraqlarından istifadə etmək üçün münbit şəraitin yetişdiyinin görün ABŞ əvvəlcə Qafqazı, daha sonra isə Qafqaz üzərindən Orta Asiya respublikalarının öz maraqları dairəsinə salmaqdan gəldirdi. Qafqazda onun maraqlarının təminatçısı kimi Azərbaycan çıxış edə bilərdi, belə ki, Dağlıq Qarabağ probleminin həllində ABŞ-a böyük ümidlər bəsləyən Azərbaycan həm də şəraitdən maksimum faydalanmaq və iqtisadi potensialını artırmaq və öz enerji mənbələrinin dünya bazarlarına daşımaq üçün imkanlar axtarırdı. Ölkə rəhbərliyinin, prezident H. Əliyevin uzaqgörən və dərin siyasəti nəticəsində 1994-cü ilin sentyabrın 20-də «Əsrin müqaviləsi» imzalandı və ABŞ və Qərbi Avropanın maraqlarını buraya həyata keçirən nəhəng neft məqnatlarının fəaliyyəti təminat altına alındı. Bu manevr ilk növbədə ölkəyə çoxmiqyaslı investisiya axınları üçün

şərait yaratmaqla bərabər ölkənin strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün təməl və əsas dayanaq nöqtəsi kimi çıxış etməyə başladı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac boru kəmərinin tikilməsi haqqında İstanbul Sammitindən sonra isə Qafqaz regionunda iqtisadi manevrlər artıq ABŞ-ın və Qərbi Aropa ölkələrinin əlinə keçmiş oldu. Təbiidir ki, bu hadisələrdən sonra Qafqaza ölkələri, əsasən də Azərbaycan və Gürcüstanın Türkiyə ilə strateji müttəfiqli müstəvisində işbirliyi qurmasından başqa çarələri də yox idi. Qeyd edək ki, bu şərait Azərbaycan üçün çox faydalı oldu və uzaq perspektivdə Qafqazın apancı ölkəsi və Orta Asiya respublikalarına qərbin maraqlarının «ötürücüsü» kimi çıxış etməsinə böyük şanslar verdi. Son hadisələr, yəni Azərbaycanın «Anti-tenozim» koalisiyasında təmsil olunması və II İran müharibəsində ABŞ-ı hərtərəfli və şəksiz-şübhəsiz dəstəkləməsi respublikamızın ABŞ-la strateji müttəfiqlik müstəvisində «görsənməsinə» potensial imkanlar açdı. ABŞ administrasiyasının dəstəklədi GÜUAM və Qərbi Aropanın maliyyələşdirdiyi TRASEKA layihələri bu regionun imkanlarını artırır və Asiya-Qafqaz-Avropa dəhlizini formalaşdırmaq üçün ümüdverici imkanlar yaratmış oldu.

- Türkiyə: bu ölkənin son 10 ildə Qafqaza və Orta Asiya regionunda aparıldığı siyasət ilk növbədə satış bazarlarının formalaşdırılması idisə, son illərdə artıq bu regionda inkişaf edən keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə Qərbin və ilk növbədə ABŞ-ın maliyyə və siyasi dəstəyi ilə istehsal aqlomerasiyanın qurulması, investisiyaların yerləşdirilməsi kimi prioritetlər artıq gündəmdədir. Bu mütəvidə

Azərbaycanın regionda apancı ölkə olması şansları Qərb mütəxəssisləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Düzdür maraqların bu regionda tarazlaşdırılması bəzən çarpazvari istiqamətlərdə getsə də Azərbaycan Respublikası bu geosiyasi manevrlərinin davam etdirməli və öz maraqlarından və çıxarlarından çıxış edərək hadisələrin gedişatını öz məqsədləri istiqamətinə yönəltməlidir. nənimizcə, bunun yerinə yetirilməsi üçün geniş imkanlar vardır.

O ki, qaldı bu regionda gömrük ittifaqlarının yaradılmasına: burada haçalanmış istiqamətləri müşahidə etmək mümkündür və bunları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

MDB-nin iqtisadi inteqrasiya kimi nüfuzunun artırmaq və onun daxilində gömrük ittifaqlarının formalaşdırmaq. Mütəxəssislərin qənaətinə, bu proses yaxın illərdə baş tutma şansından uzaqdır və real gerçəkliyi özündə ifadə etmir. Belə ki, gömrük ittifaqının 12 ölkə arasında formalaşdırılması üçün ən azından bu inteqrasiya birliyinin tərkibində gərək siyasi maraqların üst-üstə düşməsi müşahidə edilsin. Müşahidələrimiz isə əksinin göstərir, belə ki, MDB-nin daxilində bir sıra surregionallaşma prosesləri ilk növbədə onun yararsız olduğuna işarə verir və Azərbaycanın bu birlikdə iştirakı yalnız siyasi maneə xarakteri kimi qiymətləndirilməlidir.

GÜUAM regional birliyinin inkişafı son illərdə vüsət alsada regionda hələdə güclü olan Rusiyanın maraqlarından kənarında baş verə biləcək proseslərə hərtərəfli müdaxiləsinin yaddan çıxarmaq olmaz.

Regionda fəaliyyət göstərən iqtisadi təşkilatlanmalar və inteqrasiya birliklərindən QİƏT, EKO və azsəmərəli fəaliyyətləri ilə yadda qalmışdır və onlar ümumən maraqların yalnız qısa bir müddətdə tarəzlaşdırılmasına yalnız xidmət edə bilərlər. Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikası gələcəkdə Gömrük İttifaqlarında iştirakını təmin etmək üçün həm dünya ölkələrinin bu sahədə təcrübəsinin yaxından öyrənməli, həm də öz mövqeyindən aslı olaraq və milli maraqlarından və strateji tərəfdaşlarının seçilməsi imkanlarının dəyər-ləndirməklə gömrük ittifaqlarında iştirakını təmin etməlidir.

Tədqiqatlarımız göstərir ki, son illərdə (əsasən də 1996-1998-ci illərdən başlayaraq) Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində MDB ölkələrinin xüsusi çəkisinin artması «aldadıcı» təsirlərə malikdir və ölkəmiz öz strateji müttəfiqlərinin nəinki MDB ölkələrindən o cümlədən də Avropa ölkələrindən seçməlidir. Bu mənada Azərbaycan üçün strateji maraqlarda ilk növbədə Türkiyə və gürcüstanla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri daim inkişaf etdirmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Bu ilk növbədə strateji müttəfiqlik müstəvisində həllə edilməli, o cümlədən də gələcəkdə Azərbaycan məhsullarının dünya və Avropa bazarlarına çıxmasının təmin edən fakt kimi ixtisatçıları bilər. Düzünü isə ki, Azərbaycanda istehsal sahələri arzu edilən səviyyədə olmasa da və yaxın gələcəkdə istehsal məhsullarının bu bazarlarda aşağı rəqabətqabiliyyətli olması faktının əsas götürsək bu istiqamətə yanaşmaq ölkədə milli sahibkarlığın inkişafına mane ola bilər (türkiyə məhsulları və istehsalçıları tərəfindən), amma bu öz-özlündə rəqabət aparmaq və yeni məhsulların istehsal olunması üçün «rəqabət aparmaq effekti» yarada bilər. Düzdür Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin, ilk növbədə də «4 kiçik əcdahları» təcrübəsindən çıxış etmək bu günün reallıqlarından tamamilə uzaqdır, çünki xarici bazarlara mal istehsal etmək və onun satışı təmin etmək üçün rəqabət mübarizəsindən biz bir «kiçik» həm də keçid iqtisadiyyatı ölkə kimi kənarında qalmışıq, daha doğrusu bu mübarizənin arxasında gedirik faktının özümüz üçün müəyyənləşdirsək, perspektiv fəaliyyət üçün strategiyalar qurulmalıdır. Məhz bu istiqamətdə Azərbaycanın Neft strategiyası, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neftin ixracı bölməsi ölkəmizin faydasına gələ bilər.

Tədqiqatımızın yekunlarında, fikrimizcə, ilkin mərhələdə Türkiyə - Azərbaycan - Gürcüstandan ibarət azad ticarət zonasının yaradılması və 2005-ci ildən sonra neftin dünya bazarlarına ixracı prosesindən sonra Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan Gömrük İttifaqını (şərti adı «TAG» Gömrük İttifaqı) yaratmaq məqsəduyğun hesab olunan bəzi. Zənnimizcə, bu İttifaq üzv-ölkələrin milli və strateji maraqlarına uyğundur və bu regionda marağı ildən ilə artan ABŞ-ın dəstəyinə malik ola bilər.

Son illərdə Azərbaycanın xarici ticarət tərəfdaşları arasında Türkiyə və Gürcüstanın rolu o qədər də artan tempərlə inkişaf etsə də ümumi meyillər onu bir daha göstərir ki, Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan 3-lüyünün birgə əməkdaşlığının perspektivləri vardır.

(a) İlkin mərhələ - bu dövrdə, yəni 2005-ci ildən başlayaraq bu üç ölkə arasında azad ticarət zonası (ATZ) yaradıla bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, 2004-cü

ildən başlayaraq bu istiqamətdə danışıqlar apanlmah və ATZ-nin prinsipləri və forması müəyyənləşdirilməli və razılaşdırılmalıdır. Aydmır ki, bu zonada Türkiyənin onsuz da rəqabətüstünlüklü məhsulları dominantlıq etsə də Türkiyə Azərbaycan və Gürcüstan mallarının bu bazarlarda satılması üçün «preferensial şərtlər» regimindən istifadə etməlidir. Qeyd edək ki, bu cür təşəbbüs ABŞ-ın və Qərbin maraqlarına tamamilə uyğun gəldiyindən TAG ölkələri bu ölkələrdən öz milli istehsalatlarının inkişaf etdirmək üçün dövlət dəstəsi və subsidiyalaşdırmaq üçün maliyyə dəstəyi, qrantlar və layihələrin maliyyələşdirilməsi istiqamətində istəkdə buluna bilərlər. Zənnimizcə, siyasi prioritetlərin üstünlük təşkil etdiyi bu regionda perspektiv maraqlarının həyata keçinmək üçün maraqlı dövlətlər bu layihənin maliyyəçiləri kimi çıxış edə bilərlər. Bu gələcəkdə ABŞ-ın iqtisadi gücünün Türkiyə üstündən Orta Asiya respublikalarına «sürüşdürülməsində» əhəmiyyətli və hərəkəv,erici təkan rolunda çıxış edə bilər.

(b) Aralıq mərhələ - bu dövrdə, zənnimizcə, proseslərin gedışı TAG ölkələrinin mənafeyinə və milli maraqlarına kömək edərsə və ya təmin edərsə, 2008-2010-cu illərdə TAG Gömrük İttifaqının yaradılması mərhələsinə başlamaq mümkündür. Ötən,3-5 il içərisindən (start ili 2005-ci il nəzərdə tutulur) Azərbaycanda və Gürcüstanda həm Türkiyə bazarlarına, həm də Orta Asiya bazarlarına ixrac oluna biləcək məhsullar istehsal sahələri qurula bilər və bu mallar Orta Asiyanın «bufer zona» kimi seçməyə və məhsulların bu bazarlarda realaşdırılmasına şərait yarada bilər. Zənnimizcə, XX əsrin 60-70-ci illərində Almaniya - Türkiyə iqtisadi münasibətləri nəticəsində texnologiyaların Türkiyəyə ötürülməsi prosesinə bənzər şəkildə artıq texnologiyanın həm Türkiyədən, həm də Qərbi Avropa ölkələrindən və ABŞ-dan ötürülməsi və o cümlədən də TAG ölkələrində istehsal sahələrinin qurulması məhsulların xarici bazarlarda, əsasən də Orta Asiya respublikaları bazarlarında rəqabətqabiliyyətliliyinin artırma bilər.

(c) Yekun mərhələ - bu dövrə artıq 2010-12-ci lərdən başlağa bilər və mərhələli şəkildə iki səviyyədə ibarət olmalıdır:

TAG Gömrük İttifaqı artıq Ümumbazar prinsiplərinə uyğun gəlməsi üçün infrastruktura malik olmalıdır və;

Orta Asiya respublikalarının ərazisində TAG-m keçdiyi prinsip və təcübə əsasında Orta Asiya respublikalarının Gömrük İttifaqı yaradılmalıdır.

Sonunda isə TAG-la Orta Asiya respublikalarının Gömrük İttifaqları arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında ümumi bazar formalaşdırıla bilər.

Zənnimizcə, ölkəmizin bu ssenari üzrə Gömrük İttifaqında iştirakı onun milli maraqlarına xidmət edir və həm Qafqazda, həm də Orta Asiyada - yəni böyük bir regionda apancı ölkə statusu qazanmaq üçün böyük şanslar mövcuddur. 2010-cu ildən sonra artıq ölkəmizin bu gömrük ittifaqında iştirakı nəticəsində ölkəmiz mühüm sahələrin istehsalı üzrə məhsulları bu regionda, həmçinin Avropa bazarlarına mal ixracatçısı kimi çıxış edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesin baş tutması üçün region ölkələri ABŞ-ın, Qərbi Avropa ölkələrinin, xüsusilə avropa İttifaqının siyasi və iqtisadi iradəsindən yararlanmalıdırlar. Bu tədbirlərin, təbii ki, baş tutmasında Türkiyənin üzərinə tarixi bir missiya düşür. Beləliklə, Azərbaycan bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində «satış bazarı» statusundan yan qaçaraq «istehsal bazarı», hətta regiona məhsul ixracatçısı kimi çıxış edə bilər və bu bizim iqtisadi maraqlarımıza tamamilə uyğun gəlir. Əlavə olaraq qeyd etmək ki, regionda sənədsiz iqtisadi inkişafa nail olunması üçün həm Azərbaycan, həm də regionun digər dövlətləri nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatlardan - BMT, ÜB, BVF, ÜTT, ÜGT, Aİ, GÜUAM, QİƏT, EKO-dan istifadə etməlidir. Təbii ki, bu istiqamətdə ÜGT və ÜTT-nin rolu ön plana çəkilə bilər, belə ki, onların bu sahədəki illərdən bəri toplanmış təcrübələri və mexanizmin işə sahəsinə üçün mövcud olan əlatlərindən istifadə etmək məqsədəuyğun olardı.

O, ki, qaldı B. Beləliklə iqtisadi inteqrasiyanın təsnifatına, daha doğrusu 4-cü (iqtisadi ittifaq) və 5-ci (tam inteqrasiya yəni siyasi ittifaq) mərhələlərinə, bu mərhələlərin, fikrimizcə Azərbaycan üçün baş tutması müasir dövrün reallıqlarından tamamilə uzaqdır və ya bu sahədə atılan addımlar ölkənin suverenliyinə

zərbə vura, onun iqtisadi müstəqilliyinin əlindən ala bilər. Amma, TAG Gömrük İttifaqının və daha sonra TAG - Orta Asiya ümumbazannın formalaşdırılmasından sonra bu regionda iqtisadi ittifaq və daha sonra isə siyasi güc mərkəzinə çərilmək üçün hətta siyasi ittifaq da yaratmaq olar. Zənnimizcə, bu layihənin həyata keçirilməsi dünyanın əksər ölkələri üçün, onların siyasi starteci tədbirlərinin həyata keçirilməsinə man olduğundan reallaşdırılması mümkünsüzdür, amma hər şey yenə də proseslərin gedişatından və region ölkələrinin bu proseslərdən yararlanmaq istəyindən, o cümlədən də iqtisadi qüdrətə malik ola biləcək region iqtisadiyyatının sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə və onların TMK-ları ilə «dil tapmasından» asılı ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakın elmi əsaslar üzərində qurmaq və sözügedən TAG Gömrük İttifaqında iştirakın daha da səmərəli etmək üçün regional tədqiqatlar mərkəzi də yaradıla bilər. Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan Starteci Araşdırmalar

Mərkəzi (şərti adı - TAGSAM) bu istiqamətdə məqsədəuyğun olardı. Bu mərkəz uzunmüddətli perspektivdə region ölkələrinin qarşılıqlı həm iqtisadi, həm siyasəti, həm də mədəni yaxınlaşmasına şərait yaradar və ölkələrin strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini artırmağa bilər.

2.2. Gömrük siyasəti və Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı əlaqələri

Ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələri yuxarıdakı fəsillərdə də təhlil edildiyi kimi ilədən ilə genişlənir və inkişaf edir. Bu istiqamətdə respublikamızın gömrük orqanlarının, gömrük fəaliyyətinin üzərinə tarixi bir missiya düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq səviyyədə xarici iqtisadi fəaliyyətin tarif və qeyri-tarif metodlarını hazırlayan və həyata keçirən ən vacib beynəlxalq təsisatla - Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə ölkəmizin əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət əksə edir və Azərbaycan Respublikasının gömrük münasibətləri bu təşkilatla bu və y digər dərəcədə əlaqəlidir.

ÜTT 1947-ci ildə yaradılmış Tariflər və ticarət üzrə Baş Sazişin (QATT) varisidir və 1995-ci ilin yanvarın 1-dən etibarət fəaliyyətə başlamışdır. ÜTT-nin Katibliyi Cenevrə şəhərində (İsveçrə) yerləşir. Bu təşkilat QATT çərçivəsində 1986-1994-cü illər ərzində davam edən və Uruqvay raundu kimi tanınan coxtərəfli ticarət danışıqlarından sonra yaradılmışdır. Danışıqlarda 120-dən çox dövlətin nümayəndələri iştirak etmişlər. Danışıqların nəticəsində 1994-cü ilin 15 aprel tarixində Mərakeş şəhərində ÜTT-nin təsis olunması haqqında Razılaşma (Bax: Əlavə№SO.) imzalanmışdır.

Uruqvay Raundu çərçivəsində əldə edilmiş razılaşmaları yerinə yetinxək, o cümlədən də beynəlxalq ticarətdə baş ermiş mübahisələri aradan qaldırmaq üçün və üzv-ölkələrin xarici ticarət əlaqələrinin tənziplənməsində ÜTT-nin rolu mühümdür və müasir dövrdə, qloballaşmanın dərinləşməsi və kütləvi leberallaşma prosesi qarşısında onun əhəmiyyəti danılmazdır.

ÜTT əksər hallarda QATT kimi fəaliyyət göstərsə do onun proseslərin gedişatına təsir göstərməsi üçün mövcud olan imkanları daha genişdir və bunun üçün onun yaradılması haqqında Razılaşmada da ona kifayət qədər səlahiyyətlərin verilməsinin aşkarlamaq mümkündür.

ÜTT-nin əsas məqsədi idxal rüsumlarının davamlı şəkildə səviyyəsinin aşağı sahnması, o cümlədən də kuantativ və digər qeyri-tarix maneələrinin ticarətdə səviyyəsinin aşağı salmaqla tarif metodologiyası vasitəsi ilə beynəlxalq ticarəti tənzipləməklə onun !İl ^rallaşmasının həyata keçinuəkdən ibarətdir. QATT/ÜTT-nin təməl prinsipləri və qaydaları aşağıdakılardır: qeyri-dikriminal (aynseçkilik qoyulmadan) qarşılıqlı ticarətə münbit recimin yaradılması; xarici ölkə mənşəli məhsulların və xidmətlərin ölkə ərazisinə daxil olması üçün qarşılıqlı milli recimlərin yaradılması; məsləhətləşmələr və danışıqlar yolu ilə ortaya çıxan problemləri və mübahisələri həll etmək və s.

ÜTT-nin əsas funksiyaları bunlardır:

Uruqvay Raundu Razılaşmasının bütün şərtlərinin yerinə yetirilməsi və tətbiqini təşkil etmək, o cümlədən də ÜTT çərçivəsində gələcəkdə də qəbul edilən sənədlərin, danışıqların və tövsiyələrin yerinə etirilməsinə nəzarəti təşkil etmək;

ÜTT-nin üzv-ölkələri arasında artıq imzalanmış razılaşmaları əhatə edən danışıqların apanılmasının təşkil etmək və nazirlər səviyyəsində Konfransda uyğun qərarların qəbul olunması üçün şərait yaratmaq;

ÜTT-nin üzv-ölkələri arasında baş verə biləcək mübahisə və münaqişələri çoxtərəfli və ÜTT müstəisində həllinə nail olmaq;

ÜTT-nin üzv-ölkələrinin ticarət siyasəti haqqında ardıgıl təhlillər aparmaq və bu məlumatları bütün üzv-ölkələrə çatdırmaq.

ÜTT praktiki olaraq beynəlxalq ticarət siyasətinin bütün sferalarını və beynəlxalq kommersiya əməliyyatlarının (təcrübəsinin) əksər sferalarının öz əhatə dairəsinə almaqla böyük və nüfuzlu beynəlxalq təsisata çevrilmişdir (93, 146).

ÜTT-nin bütün üzvləri «çoxtərəfli ticarət razılaşmaları» (ÇTR) tennini altında birləşmiş razılaşma və digər sənədlərin yerinə yetirməsi öhdəliyinin üzərlərinə götürmüşlər. Ümumiyyətlə, mal və xidmətlər üzə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsinin 90%-dən artıq bir hissəsi ÜTT-nin qəbul etdiyi norma və qaydalan özündə əlahiddələşdirinə özünəxas çoxtərəfli bir kontraktı ifadə edir.

Hal-hazırda ÜTT üzvlərinin sayı artıq 147-ə çatmışdır. Amma ÜTT-nin işində 200-ə yaxın ölkə bu və ya digər şəkildə iştirak edir.

Müasir dövrdə ÜTT-nin üzv-ölkələri tərəfindən qarşılıqlı surətlə imzalanmış 2000-dən artıq ticarət razılaşmaları tamhüquqlu statusa malikdir.

ÜTT-nin ali orqanı bütün üzv dövlətləri birləşdirən Nazirlər Konfransıdır (və ya Konfransdır) (Bax: Əlavə Ns3L). Konfransın sesiyaları hər iki ildən bir toplaşır və Uruqvay Raundunda əldə edilmiş Razılaşmaya əsasən prinsiplial məsələləri müzakirə edir və uyğun qərarlar qəbul edir. Konfrans aşağıdakı komitələri təsis edir: ticarət və inkişaf üzrə komitə; tədiyyə balansında tarazlığın təmin olunması məqsədi ilə məhdudiyətlərin tətbiqi komitəsi; maliyyə və inzibati komitə; ticarət və ətraf mühit üzrə komitə.

Konfrans ÜTT-nin Baş Direktorunu təyin edir və o da öz növbəsində Konfransın qərarlarının əsasnamə əsasında yerinə yetirir və ÜTT-nin Katibliyinin bölmələrinin əməkdaşlarını təyin edir. ÜTT-da qərarların qəbul olunması üçün konsensus tərübəsi istifadə edilir və əgər konsensusla qərarlar qəbul edilməzsə, o zaman qərarın qəbulu üçün səsvermə keçirilir. Konfransda nazirlər və Baş Şura səviyyəsində ÜTT-nin üzvü bir səsə malikdir.

Konfranslar arasındakı cari fəaliyyətin yerinə yetirilməsi üçün funksional məsuliyyətləri Baş Şura yerinə yetirir və burada hər üzv-ölkənin iştirakı üçün «açıq iştirak» prinsipi əsas götürülür.

Şurada və komitələrdə üzvlük hər bir ÜTT-inin üzv-ölkəsi üçün açıqdır. İşçi qrupu ÜTT-yə üzv olmaq üçün məsələlər baxır və ölkənin ticarət rəqəmi haqqında məlumatlar toplayır və Baş Şuraya təhlil edərək ötürür. İşçi qruplarda iştirak etmək üçün yeni də «açıq iştirak» prinsipi əsas götürülür.

ÜTT-na üzv olmaq həmin ölkə üçün Uruqvay Raundunun nəticələri paketində nəzərdə tutulmuş öhdəliklərin sözsüz və qeyd-şərtsiz yerinə yetirilməsinin nəzərdə tutulmuş və K' işi. Baş Şura nəzarət edir. İşçi aparatının funksiyasını'n isə işçilərinin sayı 650 nəfərə çatmış ÜTT-nin katibliyi yerinə yetirir. ÜTT-nin illik büdcəsi üzv-ölkələrinin dünya ticarətindəki çəkisinə görə proporsional olaraq müəyyənləşdirilir və təxminən 100 mln. İsveçrə frankı həcmində olur.

ÜTT-nin yaradılmasına qədər QATT-ın 8 raundu keçirilmişdir ki, bu formatda çoxtərəfli danışıqların nəticəsində üzv-ölkələrin gömrük tariflərinin dərəcələri aşağı salınmış, xarici ticarətin qeyri-tarif məhdudiyətləri sahəsində razılaşmalar əldə edilmiş, dövlət alqısı, qeyri-hərbi aviatexnika məhsulları ilə ticarət və tekstil və başqa məsələlər sahəsində ümumrazılıq əldə edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-nin rəsmi fəaliyyətə başlaması (1 yanvar 1995-ci il) dövründə onun təsis edilməsi ilə əlaqədar razılaşmanı imzalamış üzv-ölkələrdən yalnız 42-i Razılaşmanın ratifikasiya etmişdir.

QATT-m yaradılması doründən sonra ilk 30 ildə gömrük-tarif müdafiyyə sistemlərinə daxil olan rüsumların dərəcələrinin aşağı salınması istiqamətinə ardıcıl və kompleks fəaliyyət həyata keçirilmişdir. İdxal gömrük tariflərinin orta səviyyəsi sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə 40-cı illərdə 40-50%-dən 70-ci illərin əvvəllərində 8-10% səviyyəsinə qədər endirilmişdir. Bu da ilk növbədə beynəlxalq ticarətin artın templərinin yüksəlməsinə şərait yaratmışdır: belə ki, 1950-1975-ci illər ərzində dünya ixracı cari qiymətlərlə 14,5 dəfə artmışdır.

Nəzər almaq lazımdır ki, sənayecə inkişaf etmiş ölkələr QATT/ÜTT-da dominantlıq edirlər, əlbəttə ki, onlar öz maraqların həyata keçirmək üçün və liberallaşmanın kütləvi vəziyyətə gətinnəkdən ötürü öz əllərində cəmləşdirədiklərin təsir vasitələri ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsir göstərə bilirlər.

Cədvəl 2.1. Mövcud idxal tariflərinin orta səviyyəsi və idxal tarifi ilə əlaqədar ilkin göstəricilər

Orta dərəcələr	Mövcud tariflər (yanvar 2001-ci ii,	Rüsum dərəcələrinin ilkin səviyyəsi*, faizlə	Rüsum dərəcələrinin yekun səviyyəsi**, faizlə
Kənd təsərrüfatı məhsulları	14,70	34,71	25,11
		14,32	9,84
Xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün mal nomenivlaturası üzrə	10,92	19,18	12,82
o cümlədən, mal qrupları üzrə orta tarif dərəcələri			
Ərzaq məhsulları və kənd təsərrüfatı xammalı (tekstildən başqa)	14,77	34,86	25,16
Mineral məhsullar, o cümlədən yanacaq-energetika məhsulları	5,43	11,06	5,43
Kimya sənayenin məhsulları, kauçuk	8,48	10,22	6,09

Taxta və seiuloz-kağız məmulatları	8,73	14,62	7,85
Testil, tekstil məmulatları və	11,69	18,31	12,37
Qiymətli daşlar, Qiymətli metaller və onlardan düzəldilən məmulatları	20,00	25,00	20,00
Metallar və onlardan məmulatları	11,35	19,29	11,70
Mamullar, avadanlıqlar və nəqliyyat vasitələri	9,48	14,83	8,75
Gips, süşə, keramika		20,18	
Dəri xamı, köriklər və onların məhsulları	14,94	21,13	13,25
Digərləri (saatlar, musiqi alətləri, müxtəlif məhsullar)	18,04	20,20	16,43

Qeyd:

*Rüsum dərəcələrinin ilkin dərəcəsi (səviyyəsi) - ölkənin ÜTT-na üzv olduğu idxal rüsumunun səviyyəsi.

**Rüsum dərəcələrinin yekun səviyyəsi - ölkənin ÜTT-da implementasiya dövründə (6-8 il) idxal rüsumlarının üçün səviyyəsinin aşağı salınması tələb edən idxal rüsumlarının səviyyəsidir.

Mənbə: <http://mvw.wto.ru> - Pochh h BceMHpnaa ToproBaa Opraf.mau.Hsi.

Hal-hazırda isə ÜTT çərçivəsində idxal tariflərinin orta səviyyəsi aşağıdakı kimidir: etmək lazımdır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin istehsal etdikləri məhsulları onsuz da rəqabət mübarizəsində sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin məhsullarına uduzduqları üçün onların bazarlarına yol tapa bilmirlər və ya bəzi hallarda bu qrupda məskunlaşmış ölkələr öz daxili bazarlarını qorumaq üçün milli istehsalçıları subsidiyalaşdırırlar.

Hal-hazırda isə ÜTT çərçivəsində idxal tariflərinin orta səviyyəsi aşağıdakı kimidir: 50 ildən artıq bir müddətdə QATT "TTT-yə üzv olmaqla əlaqədar tərtib

edilən prpsudurlar kifayət qədər mürəkkəbdir və bir neçə mərhələdən ibarətdir.İlkin mərhələdə işçi qrup tərəfindən ölkənin iqtisadi mexanizmləri detallı olaraq nəzərdən keçirilir və ÜTT-yə qoruşmaq haqqında ərizə ilə müraciət etmiş ölkənin ticarət siyasəti və ticarət recimlərir təhlil edilir. Bundan sonra məsləhətləşmələr başlayır və üzv-ölmaq haqqında ərizə ilə müraciət etmiş ölkə ilə danışıqlar başlayır. Bunan bənzər danışıqla bir qayda olaraq ikitərəfli əsasda apanhr və məhləhətləşmələr tövsiyyə xarakterir daşırır.

Danışıqlarda nəzər çarpan ilk məsələ ondan ibarətdir ki, ölkə ÜTT-da üzv olmaqdan əwəl hansı güzəştlərə getməlidir və öz öhdəliklərinin qeyd şərtsiz yerinə yetirilməlidir. Əvəzində isə ölkə ona tətbiq edilmiş ayrtseçilik recimindən azad' olur və ÜTT-nin digər üzv-ölkələri ilə barabırhüquqlu şəkildə bu üstünlüklərdən istifadə edə bilir.

Üzvülük haqqında şərtlərin yerinə yetirilməsi ikitərəfli danışıqlarm yekununda əks olunmah və bazarlara daxili olmaq üçün liberallaşma imkanlanmm dəyərləndirilməsindən sonra prosedur yerinə yetirilməlidir:

- İşçi qrupun danışıqlann nəticəsinin özündə ehtiva edən öhdəlikləri əks etdirən hesbatı;
- mövcud danışıqlan hüquqi şəkildə əks etdirən, üzvlüyə cəlb olunma haoqında protokol;
- tarif güzəştləri ilə əlaqədar öhdəliklərin siyahısı;
- xidmətlə bazanna daxil olmaq üçün üsusi öhdəliklərin siyahısı.

ÜTT-yə yeni üzv olmuş ölkənin əsas şərtlərindən birir də onun milli qanunvericiliyində Uruqvay Raundu Razıhşmasmın paketinin qobulu nəzərdə tutulur (mövcud üzv ölkənin gələcəkdə bu paketin əsas müddəalarınm özündə əks etdirən düzəliş və əlavələri öz qamnvercilik bazasmda əks etdirməsi və daha sonra ratifikasiya etdirməsi).

Üzvülüyə qəbul olunmaq üçün təməl şərtlərdən birir tarif güzəştləridir. Tarif güzəştlərinin siyahısı ayn-ayn mallar üzrə mövcud taritlərin danışıqlar nəticəsində

endirilməsi prosedurlarının əhatə edir. Bu proseduru yerinə yetirmək üçün bir neçə üsul vardır:

- mövcud rüsumların səviyyəsinin əlaqələndirmək (məsələn, 10%) və ya sıfır səviyyəsinə endirmək;
- mövcud rüsumların səviyyələrinin endirmək və yeni səviyyə ilə əlaqələndirmək;
- əlaqələndirilmiş rüsumları «limit səviyyəsinə» qədər möhkəmləndirmək (bu səviyyə mövcud səviyyədən aşağı amma danışıqlar zamanı əldə edilmiş səviyyədən yuxurudur). Məsələn, ilkin səviyyə - 10%, endirilmiş səviyyə - 6%, limit. səviyyə - 8% ola bilər. Bu o deməkdir ki, ölkə rüsumlarının səviyyəsini 8% səviyyəsində saxlamaqla maner edə, amma tarif protkolunun pozmaya bilər.

Tarif güzəştlərini irə aparılması üçün iki metod mövcuddur:

- birincisi, rüsumların dərəcələrinin enibilməsi;
 - ikincisi, rüsumları artırmamaq haqqında öhdəlik götürmək (binding).
- Qeyd etmək lazımdır ki, üzvlüyə cəlb olunan ölkə danışıqlar prosesində mal mövqeləri və rüsum dərəcələri ilə əlaqədar siyahı hazırlayır.

QATT-m yarandığı dövrdən bu yanan gömrük tariflərinin dərəcələrinin endirilməsi metodikasında bir sıra dəyişikliklər müşahidə edilmişdir. İlk zamanlar çoxtərəfli razılaşmalarda birbaşaş yanaşma metodikası istifadə edilirdisə, daha sonra xətti yanaşma metodu daha çox istifadə edilməyə başlandı. Birinci halda bir tərəf öz tariflərinin dərəcələrinin qarşılıqlı güzəştlər əsasında endirirdisə, ikinci yanaşmada isə tərəflər gömrük rüsumlarının dərəcələrinin birdəfəlik endiridilər (məsələn, 1/10 və ya 1/3 və s. nisbətlərdə).

Uruqvay Raundunun gedişi prosesində isə daha bir yenilik baş verdi. Onun iştirakçıları tariflərin endirilməsinin əvvəlki düstüründən istifadə etməmək qərarına gəlilər. Onlar yaxın 5 il müddətində (yəni, 1995-2000-ci illər ərzində) rüsumların 40% endirilməsi qərarına gəldilər, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələr isə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin endirimlərinin ümumi səviyyəsinin 2/3

hissəsini (30%) qədəri ilə tariflərin orta dərəcələrinin endimiəli oldular və ya belə bir öhdəlik götürmək məcburiyyətində qaldılar.

«Oxfam»ın mütoxəssislərindən M. Cəmilov hesab edir ki, Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının dəqiq və əsaslandırılmış müddətinin heç kim müəyyən edə bilməz və bu heç də başlıca vəzifəmiz deyildir.

Düzdür bu bizim vəzifəmiz olmasa da, ÜTT-yə üzv olmaqdan imtina və hazırlıq işlərindən geri qalmaq bu məsələni şərtləndirmir. Başa düşmək lazımdır ki, prosesin uzunmüddətli prespektivə qədər «sürüşdürülməsi» mahiyyət etiban ilə çox ciddi gecikmələrə gətirib çıxara bilər. Ümumi halda dünyanın 147 ölkəsinin birləşdirən və dünya ticarətinin 95%-dən çoxunun nəzarət altına alan və tənzimləvən bir təşkilata üzv olmamağı şərtləndirən bir sıra məqamlar olsa da bu məqamları.. danışıqlar masası arxasında həlli mümkün görünür. Başqa tərəfdən isə M2 MDB ölkə^indən dördü (onlardan ikisi bizim qonşulanımızdır - Gürcüstan və Ermənistan) əlavə olaraq dördü də (Rusiya, Ukrayna, Qazaxstan və Belarus) vahid iqtisadi məkan yaratmaq və damşıqlarda vahid mövqedən çıxış etmək barədə qərarlanmış açıqlamışlar. Bu vəziyyət istər istəməz MDB məkanında «ticarət manevrlərinin» dəyişdirir və bu ölkələrə böyük üstünlüklər verə bilər (iri kənd təsərrüfatı istehsalçılan olan inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında Kern Qrupumun uğurlu təcrübəsindən çıxış etmək olar). Əlavə edək ki, bu ölkələr neft məhsulları üzrə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşlarıdır. Üçüncüsü, isə belə bir nəhəg prosesin kəndə qalmaq Azərbaycan və Azərbaycan kimi «kiçik ölkə»lərin əlahiddə güc mərkəzlərindən kənardadır və proses öz özlüyündə ölkələri «sorub» üzv etmək iqtidandır. Amma, sonuncu hal çox təhlükəlidir və bu zaman bizim şərtlərimizin qəbul etdirilməsi çox çətinləşə bilər və çoxluğun qarşısında aciz qala bilərik.

Zənnimizcə, ÜTT-yə qoşulmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə proqramın hazırlanması vacibdir:

Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının makroiqtisadi nəticələri.

Təşkilatda üzvlüyüm-sosial-iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Birinci sənəd ÜTT-yə qoşulmamın sahələr üzrə nəticələrin proqnozunun, qısa və uzunmüddətli perspektivdə multiplikator effektinin hesablanması, xarici ticarət recimində dəyişikliklərin iqtisadi artıma və idxalı əvəzləyən istehsal sahələrinin, xüsusi ilə də kənd təsərrüfatı, toxuculuq, yeyinti sənayesi, xidmət və turizmin dinamikasına təsiri ssenarisini əhatə etməlidir. İkinci sənəd təşkilata üzvlüyün ölkənin inkişafının sosial göstəricilərinə daha həssas sahə və sektorlarda gəlirlərin dinamikasına, əhəlinin yaşayış səviyyəsinə, rəsmi məlumatlara görə əhəlinin 49%-i təşkil edən aztəminatlı və yoxsullar təbəqəsinin vəziyyətinə mümkün təsirləri təhlil edilməlidir.

Bir qayda olaraq iqtisadi strategiya və konsepsiyalardan başqa, ÜTT-yə daxil olmaq ölkənin hüquqi doktrinasına dair məsələni gündəmə çıxarar. Belə ki, qarşıda bizim respublikanı da ÜTT-nin normalına uyğunlaşmaq, yeni qanunların işlənməsi və qüvvədə olan qanunvericilik aktlarına düzəlişlər edilməsi kimi kompleks işlər gözləyir. Bu tədbirlər sonda təbii ki, xarici ticarət recimi, dövlət tənzimlənməsi, rəqabət, vergilər, özəlləşdirmə, "mdartlaşdırma, sertifikatlaşdırma, idxalın lisenziyalaşdırılması, intellektuai mülkiyyətin və müəllif hüquqlarının qorunması, əhtaf mühitin mühavizəsi, xidmət, sanitariya və fitosanitar normalar, maliyyə-bank sektoru və s. sahələr üzrə mövcud qanunvericilik blokunun üzərində təkamül keçmiş yeni blokun yaranmasına gətirib çıxaracaqdır. Onun da qeyd edək ki, bu istiqamətdə islahatları aparmaq üçün fundamental yanaşmanın olması vacibdir, belə ki, bizdə yuxarıda sadalanan bəzi istiqamətlə üzrə ÜTT-nin tələblərinə uyğun qanunvericilik bazasında boşluqlar müşahidə edilməkdədir. Məsələn, «Mühafizə tədbirləri haqqında», «Antidempinq tədbirləri haqqında», «Subsidialar və kompensasiya tədbirləri haqqında», «Sertifikatlaşdırma haqqında», «Qida məhsulları və xammalın keyfiyyəti və mühavizəsi haqqında», «Maliyyə xidmətləri bazasında rəqabətin qorunması haqqında» və başqa vacib qanunverici baza ya yoxdur, ya da ÜTT-nin tələblərinə heç də uyğun gəlmir.

ÜTT-na üzv olmaq üçün ərizəni Azərbaycan hökuməti 1997-ci ildə vermişdir və qarşılıqlı danışıqlar elə bu təşkilatda Azərbaycan Respublikasının müşahidəçi kimi qəbul olunmasından sonra başlamışdır.

Təşkilatda müşahidəçi kimi statusa malik olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası 1999-cu ilin 22 mart tarixində «Xarici ticarət rəqimi haqqında Memorandumu» imzalamışdır. Bu Memorandum ölkənin bütün xarici ticarət-iqtisadi aspektlərinin əhatə etməklə üzv-ölkələrə b.u haqqda məlumatlar yollanılmışdır.

ÜTT-na üzv olmaq haqqında Uruqva Raundunun müddəalanna əsasən İşçi Qrup nümayəndlərindən ibarət şəkildə Azərbaycanın təşkilata üzv qəbul olunması üçün prosedurların ətrafında danışıqlar aparmaq üçün prosesə başladı.

Növbəti addım kimi Azərbaycan hökuməti bir sıra qanunlar və qanunverici aktlar qəbul etməklə ölkənin ÜTT-yə üzv olmasının şərtləndirilməklə və sürətləndirmək üçün Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə «1999-2002-ci illər üçün ticarətin inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət Proqramının hazırlanması»,

«Azərbaycan Respublikasında ticarətin tənzimlənməsi üzrə əlavə tədbirlər» 1999-cu ilin 23 iyulunda imzalandı və Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il Noyabrın 21-də 226S sayılı Qərar ilə ölkənin ÜTT-yə qəbulunun sürətləndirmək üçün Milli Koordinasiya Qrupu (MKQ) yaradılmışdır.

O, dövrdə yaranmış MKQ nazirliklər və digər dövlət strukturları arasında mövcud məsələ ətrafında koordinasiyanı saxlamaqla yanaşı, 'o'playıb təhlil aparmaqla düzgün nəticələrin çıxarılmasına xidmət edirdi. MKQ-da Kommersiya Nazirliyi başçılıq edirdi.

Üzvlüyə qəbul olmaq üçün verilən ərizədən sonra və Memorandumun imzalanmasından sonra Azərbaycan hökumətinin ünvanla ÜTT-nin üzv-ölkələrindən bir sıra (İşçi Qrupunun vasitəsi ilə) suallar yollanılmışdır. Avropa İttifaqı, Avstraliya, Yaponiya və ABŞ-dan yollanılmış suallar cavablanaraq daha sonralar ÜTT-nin Katibliyinə yollanılmışdır.

Azərbaycanda aparılmış struktur islahatları nəticəsində Kommersiya Nazirliyi, Dövlət Əmlak Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Antiinhisar və Sahibkarlığa Yardım Komitəsi və İnvestisiya Agentliyinin bazası əsasında Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yaradılmışdır. Bundan sonra İşçi Qrup İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə barbaşa əlaqədə işləməyə başlamışdır və ÜTT-nin qaydalanna müvafiq olaraq danışıqlar prosesində «sual-cavab» mərhələsi artıq bitmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq, İşçi Qrupunun birinci sessiyasında Azərbaycan bütün maraqlı tərəflərin istəklərinin dəyərləndirməli və ata biləcək addımlar və mümkün güzəştlər barədə - Azərbaycan respublikasının xarici ticarət əlaqələrinin liberallaşdırılması istiqamətində apanla biləcək islatlar barədə ÜTT-nin Katibliyinin məlum etməlidir.

ÜTT-yə Azərbaycan Respublikasının üzv olması ilə əlaqədar müxtəlif dairələrdə müxtəlif fikirlər səslənsə də ümumən mütəxəssislər bu nüfuzlu təşkilatda ölkəmizin iştirakının faydalı görürlər, amma bu prosesin - yəni danışıqlar mərhələsində ölkəmizin öz şərtlərini ifadə yerinə yetirilməsinin faydalı olduğuna işarə edilir. Məsələn, aşağıdakı mütəxəssislərin fikirləri, zənnimizcə, faydalı ola bilər:

Milli Məclisin İqtisadi məsələlər üzrə daimi komissiyasının müavini Əli Əlirəzayev fikrincə, «Ümumən Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasına müsbət baxıram və bu ölkə bazarlarının inkişafına stimula yarada bilər. Amma yaddan

Qeyd etmək lazımdır ki, bu prosesin baş tutması üçün region ölkələri ABŞ-m, Qərbi Avropa ölkələrinin, xüsusilə avropa İttifaqınının siyasi və iqtisadi iradəsindən yararlanmalıdırlar. Bu tədbirlərin, təbii ki, baş tutmasında Türkiyənin üzərinə tarixi bir missiya düşür. Beləliklə, Azərbaycan bu tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində «satış; bazan» statusundan yan qaçaraq «istehsal bazan», hətta regiona məhsul ixracatçı kimi çıxış edə bilər və bu bizim iqtisadi maraqlarımıza tamamilə uyğun gəlir. Əlavə olaraq qeyd edək ki, regionda sığışdırılmalı iqtisadi inkişafa nail olunması üçün həm Azərbaycan, həm də regionun

digər dövlətləri nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatlardan - BMT, ÜB, BVF, ÜTT, ÜGT, Aİ, GÜUAM, QİƏT, EKO-dan istifadə etməlidir. Təbii ki, bu istiqamətdə ÜGT (Bax: Əlavə N°29.) və ÜTT-nin rolu ön plana çəkilməlidir, belə ki, onların bu sahədəki illərdən bəri toplanmış təcrübələri və mexanizmin işə salınması üçün mövcud olan əlatlarından istifadə etmək məqsədəuyğun olardı.

O, ki, qaldı B. Beləşanın iqtisadi inteqrasiyanın təsnifatına, daha doğrusu 4-cü (iqtisadi ittifaq) və 5-ci (tam inteqrasiya yxıd siyasi ittifaq) mərhələlərinə, bu məhlələrin, fikrimizcə Azərbaycan üçün baş tutuması müasir dövrün realhqlanndan tamailə uzaqdır və ya bu sahədə atılan addımlar ölkənin suverenliyinə zərbə vura, onun iqtisadi müstəqilliyinin əlindən ala bilər. Amma, TAG Gömrük İttifaqımm və daha sonra TAG - Orta Asiya ümumbazarınınm formalaşdımlımasmdan sonra bu regionda iqtisadi ittifaq və dahah sonra isə siyasi güc mərkəzinə çerilmək üçün hətta siyasi ittifaq da yaratmaq olar. Zənnimizcə, bu layihənin həyata keçirilməsi dünyanın əksər ölkələri üçün, onlann siyasi starteci tədbirlərinin həyata keçirilməsinə man olduğundan reallaşdırılması mümkünsüzdür, amma hər şey yenə də proseslərin gedişatmdan və region ölkələrinin bu proseslərdən yararlanmaq istəyindən, o cümlədən də iqtisadi qüdrətə malik ola biləcək region iqtisadiyyatının sənayecə inkişaf etmiş ölkələrlə və onlann TMK-ları ilə «dil tapmasından» asılı ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakını elmi əsaslar üzərində qurmaq və sözügedən TAG Gömrük İttifaqında iştirakının daha da səmərəli etmək üçün regional tədqiqatlar mərkəzi də yaradıla bilər. Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan Starteci Araşdırmalar

Mərkəzi (şərti adı -TAGSAM) bu istiqamətdə məqsədəuyğun olardı. Bu mərkəz uzunmüddətli perspektivdə region ölkələrinin qarşılıqlı həm iqtisadi, həm siyasəi, həm də mədəni yaxmlaşmasına şərait yaradar və ölkələrin strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini artırma biiərdir.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GÖMRÜK SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Gömrük-tarif tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

Yuxarıda verilən təkliflərdən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirilən mallara gömrük rüsumlarının differensiallaşdırılmış dərəcələrinin müəyyən edilməsi ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin zəminatında mühüm yer tutur.

Azərbaycan DGK üzrə gömrük rüsumları və gömrük vergiləri
(mln. manatla)

Göstəricilər	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Dövlət Gömrük Komitəsi üzrə	54,4	86	112,4	122,4	144,0	164,6	184,0	204,0	260,6	376,2
Əlavə dəyər vergisi	30,4	34,6	46,6	49,6	77,0	104,4	109,0	130,4	171,3	253,8
Gömrük rüsumları	22,4	46,8	57,4	62,8	62,2	52,2	58,0	60,0	77,0	101,2
Aksiz	1,6	3	6,4	8	2,8	6,4	15	12	11,1	19,7
Tranzit yol vergisi	0	1,6	2	2	2	1,6	2	1,6	1,2	1,4

Qeyd: Cədvəl Gömrük Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixracın strukturunda neft və neft məhsullarının daha böyük xüsusi çəkisi qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı, 2005-ci ildə 2014-ci ilə nisbətən ixracda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi 15,9%-dən 24,9%-ə qalxmışdır. Hesab edirik ki, bu, heç də respublikanın mövcud potensialını tam əks etdirmir. Odur ki, ixracyönümlü malların istehsalı təşviq edilməli və ölkə iqtisadiyyatının idxaldan asılılığı tədricən aradan qalxmalıdır.

Hazırda Azərbaycana idxal olunan malların təqribən 70%-i vergitutma obyektinə hesab olunur. Əvəzsiz maliyyə və texniki yardımlar, qrantlar, kreditlər və borclar hesabına idxal olunan mallar, habelə investisiyatəyinatlı mallar gömrük rüsumlarına cəlb olunmur.

Son vaxtlar respublikada aparılan gömrük siyasətinin əsas istiqamətlərindən sayılan diferensiallaşdırılmış tarif tənzimlənməsi sisteminə keçilmişdir. Hazırda Azərbaycanda mövcud tarif siyasəti daxili istehsalı dəstəkləməklə yanaşı, yeni texnika və texnologiya idxalını da təşviq edir. Tarif dərəcələrinin ən yüksək həddi 15%-dir ki, bu da MDB ölkələri arasında ən optimal göstərici sayılır.

Son vaxtlara qədər Azərbaycanda obyektiv zərurətdən irəli gələrək bir sıra mallara spesifik rüsumlar tətbiq olunurdu. Lakin həmin rüsumlar malın keyfiyyətini, real qiymətini nəzərə almağa imkan vermədiyi üçün spesifik rüsumlar advalor rüsumlarla əvəz olunmuşdur. Lakin bununla belə, aksizli malların idxalında bu cür rüsumlardan istifadə edilməsi zərurəti hələ də qalmaqdadır. Həyata keçirilmiş tədbirlərdən sonra gömrük-idxal rüsumları üzrə orta tarif dərəcəsi 8,3% -dən 5,7%-ə enmişdir.

Bununla yanaşı, ölkədə daxili istehsala şərait yaratmaq üçün bir sıra idxal malları Nazirlər Kabinetinin Qərarı ilə idxal rüsumlarından və ƏDV-dən azad edilmişdir. Lakin dünya təcrübəsinə görə vergi güzəştləri konkret sahəni və konkret dövrü əhatə etməlidir.

Qaçaqmalçılıq halları və ona qarşı mübarizənin daha da gücləndirilməsi sahəsində mövcud olan nöqsanlar, onun daha mütərəqqi yollarının axtarılması və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi bütün dünya ölkələrinin diqqət mərkəzində duran aparıcı məsələlərdir. İdxal olunan mallara rüsum tətbiq edilməsi ondan yayınmağa cəlb edilməsi hallarını artırır. Digər tərəfdən, invoys qiymətlərinin bilərəkdən aşağı göstərilməsi halları mövcuddur. Belə halların obyektinə daha çox yüksək vergitutumlu mallardır. Odur ki, respublikanın gömrük orqanları qaçaqmalçılıq hallarına qarşı mübarizəni kəskinləşdirmək, bunun üçün kifayət qədər maddi-texniki bazanı və zəruri kadr potensialını təmin etmək məqsədilə lazımi tədbirlər

planı işləyib hazırlamalıdır. Azaldılmış invoys qiymətlərinin real qiymətə uyğunlaşdırılması üçün qiymət-məlumat bazasının imkanlarından istifadə olunmalıdır.

Yüksək gömrük rüsumlarına baxmayaraq bəzi məmulatlar çoxlu miqdarda ölkəyə idxal oluna bilər. Lakin idxal kvotaları ölkəyə istənilən kəmiyyətdə əmtəələrin gətirilməsini qadağan edir. Kvotanın son həddi embarqodur. Embarqo qadağan edildikdə ayrı-ayrı məhsulların idxalı qadağan olunur. Qeyri-tarif maneələri dedikdə lisenziyalaşdırma sistemi nəzərdə tutulur. Bundan başqa, qeyri-tarif maneələrinə məhsul keyfiyyətinin standartının müəyyən edilməsi, bürokratik amillər və s. aiddir. Məsələn, Yaponiya və Avropa dövlətləri çox zaman idxalçıdan lisenziya almağı tələb edirlər. Lisenziyaların verilməsini məhdudlaşdırmaq yolu ilə idxalı məhdudlaşdırmaq çox asandır.

Ölkə sərhədindən gömrükxana nəzarəti altında keçirilən əmlak, əmtəə, qiymətli şey və s.-dən tutulan pul məbləğinə gömrük rüsumu deyilir. Gömrük rüsumlarını müxtəlif əlamətlərinə görə təsnifləşdirirlər: Əməliyyatın xarakterinə görə gömrük rüsumları ixrac gömrük rüsumları, idxalat gömrük rüsumları və tranzit gömrük rüsumlarına bölünür. Gömrük rüsumları dövlətin gömrük tarifləri ilə müəyyən etdiyi dərəcələr üzrə tutulur. Tarif stavkasından asılı olaraq gömrük rüsumları bir neçə əlamət: diferensial gömrük rüsumları, qoruyucu gömrük rüsumları və preferensial gömrük rüsumlarına bölünürlər. Belə olan şəraitdə respublikada istehsal olunan məhsullara analogi məhsulların gətirilməsini digər vasitələrlə, məsələn, aksiz vasitəsilə tənzimləmək olar. Bu məhsullardan hələlik yalnız spirtli içkilərin və tütün məmulatlarının idxalına aksiz vergisi tətbiq edilir. Respublikaya gətirilən mallara vahid idxal rüsumunun tətbiqi nəticəsində daxili bazarda qiymətlərin artmasının qarşısını milli valyutanın məzənnəsinin yüksəldilməsi hesabına da almaq olar. Azərbaycanda gömrük siyasəti yenidən formalaşmaqdadır. Gömrük orqanları həm inzibati, həm də iqtisadi siyasəti həyata keçirirlər.

Ölkəmizdə gömrük siyasəti liberal və proteksionistik gömrük siyasətinə bölünür.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması respublikamızda Gömrük Komitəsinin işinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində daha inamlı addımlar atmağa imkan verə bilər. Əsaslı 30 oktyabr 1947-ci ildə Cenevrədə 23 dövlət tərəfindən “Ticarət və ticarət siyasəti haqda” çoxtərəfli və hökumətlərarası Sazişin imzalanması ilə qoyulan bu təşkilatın hal-hazırda 130-dan çox üzvü vardır. ÜTM üzvü olan ölkələr dövrü olaraq öz aralarında danışıqlar aparırlar. Belə danışıqlara tur-raundlar deyilir. Tur-raundlarda Ticarət siyasəti baryerlərin azaldılması və yeni qeyri-ticarət məhdudiyyətlərin tətbiqini nizamlayan məcəllə, yaxud qaydaların işlənilib aparılması məsələləri müzakirə edilir. Tərəflər dəfələrlə gömrük tarifləri və rüsumları, ixracat qiymətləri, tarif güzəştləri və s. məsələləri müzakirə edirlər. Müzakirələr adətən sazişlərin imzalanması ilə başa çatır.

Azad və açıq ticarət, ölkələr arasında qarşılıqlı faydalı əmək bölgüsünə kömək etsə də və onlardan hər biri xüsusi istehsalı və istehlak imkanlarını genişləndirməyə imkan versə də, faktiki olaraq bu həmişə belə deyildir. İqtisadi cəhətdən geri qalmış ölkə üçün (bu halda Azərbaycan üçün) azad, rüsumsuz və tarifsiz ticarət ziyandır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan üçün bu mərhələdə azad ticarət siyasəti zəruridir, çünki onun üçün, ilk növbədə, başlıcası iqtisadi azadlıq və milli təhlükəsizlik sayılır.

Proteksionist siyasətini həyata keçirmədən sənayenin, kənd təsərrüfatının, nəqliyyatın və digər milli təsərrüfat sahələrinin inkişafı mümkün deyildir. Proteksionizm, ilk növbədə, qiymətləri artırır, lakin müəyyən vaxtdan sonra istehsal o qədər səmərəli olur ki, xərclər və qiymətlər aşağı düşür. Tarixdə elə misallar var ki, himayədarlıq edilən sahələr, məsələn, Sinqapur, Koreya və s. kimi yeni sənaye ölkələrində uğurla inkişaf etmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin çoxu zəruri məhdudiyyətlər müəyyən etməklə milli sənayenin yaradılmasına

yardım göstərilməsinə və sənayeləşmənin həyata keçirilməsinə nail olmuşlar, lakin bunun əksi olan hallar da baş vermişdir. Məsələn, uğursuz proteksionizm siyasətinin aparıldığı Braziliyanın adını çəkmək olar.

Beləliklə, tarif və kvotaların istifadəsinə ehtiyatlı və ağıllı yanaşma tələb olunur. Belə ki, Azərbaycanda müasir mərhələdə optimal tarifləri müəyyən etmək məqsədəuyğundur.

3.3. Azərbaycanın beynəlxalq gömrük əlaqələri və gömrük ittifaqlarında iştirakının perspektivləri

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində Azərbaycanın gömrük təşkilatının beynəlxalq əlaqələri xeyli genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qalxmışdır.

Yeri gəlmişkən, 2002-ci ilin yanvar ayının 3-da ÜGT Baş Katibi Mişel Dane və DGK-nin sədri Kəmaləddin Heydərov arasında "Azərbaycan Respublikasının Bakı şəhərində Ümumdünya Gömrük Təşkilatının Regional Tədris Mərkəzinin təsis edilməsi haqqında" anlaşma memorandumu imzalandı. Memorandumda yaradılacaq həmin mərkəzdə regional tədris, texniki yardıma dair görüşlər və gömrüklə bağlı, digər tədbirlərin keçiriləcəyi, DGK-nin onun sahibi və istifadəçisi olacaq özünün milli və beynəlxalq proqramları üçün də istifadə edəcəyi əksini tapmışdır.

2013-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (EKO) üzvü olan ölkələrin gömrük orqanları rəhbərlərinin 7-ci iclasının Bakı şəhərində keçirilməsi beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, regional ticarət, nəqliyyat və kommunikasiya məsələlərinin həllinə yönəldilmiş üzv ölkələrin iqtisadi tərəqqisinə kömək etməklə gömrük sahəsində inteqrasiyanın dərinləşməsinə, beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edir.

ARDGK-nin nümayəndə heyətinin ÜGT-nin 95/96-cı sessiyasında (Brüssel, 6-8 iyul 2000-ci il) iştirakı və üzv ölkələri təmsilçisi tərəfindən dəstəklənəcək və mötəbər təşkilətlərin ali orqanı olan siyasi komissiyaya üzv seçilməsi ölkələrin beynəlxalq aləmdə nüfuzunun tanınmasının təzahürüdür.

Göründüyü kimi, son 10 ildə ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət, o cümlədən gömrük siyasəti nəticəsində respublikanın beynəlxalq gömrük əlaqələri xeyli genişlənmiş və hal-hazırda genişlənməkdə və inkişaf etdirilməkdədir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, o cümlədən müasir konsepsiyalar baxımından təhlili göstərmişdir ki, iqtisadiyyatın idarə edilməsində dövlətin yeri, rolu, funksiyası ilə əlaqədar

problemlərin tədqiqi iqtisadi elminin yaranması dövründən bu gün də daxil olmaqla iqtisadçılann, tədqiqatçılann araşdırdıqlan tədqiqat obyektlərindən biridir. Bu mənada ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi merkantilizmdən tutmuş müasir beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinə qədər uzun bir yol qət etmişdir.

Müasir dövrdə xarici (beynəlxalq) ticarət nəzəriyyələrinin inkişafı ilk növbədə Smit-Rikardo və Hekşer-Olin nəzəriyyələrinin təməl prinsipləri üzərində qurulmuşdur və bu meyli əsas götürürək sonrakı dövrlərdən təkamül yolu keçərək alternativ nəzəriyyələrin yaranmasına zəmin formalaşdırmışdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin qurulması bürün ölkələrin iqtisadi siyasətinin strateji prioritetləri sırasında mövqe tutduğundan, müasir dövrdə iqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində bu əlaqələrin qaçılmaz və mühüm olduğunu nəzərə alsaq cəmiyyətin və sivilizasiyanın ümumi rifahının (qlobal səviyyədə), o cümlədə də ölkələrin, inteqrasiya birliklərinin (regional səviyyədə), şirkətlərin, TMK-ların (mezo səviyyədə) maraqlarının və mənafeələrinin tarazlaşdırılması yönündə hələ xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsinin yeni-yeni nəzəriyyələrinin yaranması və konseptual baxışların formalaşdırılmasına zərurət mövcuddur və heç şübhəsiz xarici iqtisadi fəaliyyətin belə bir hiper-dinamik vüsət aldığı real gerçəkliklər prizmasından bu təkamül öz yeni-yeni pillələrinə qədəm qoyacaqdır.

Xarici iqtisadi əlaqələr bəşər tarixində, ölkələrin iqtisadi və sosial rifaha qovuşmasında mühüm rola malikdir. Beynəlxalq ticarətdə, o cümlədən də xarici iqtisadi əlaqələrin qurulmasında uzun illərdən bəri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki meyil - beynəlxalq ticarətin liberallaşması və proteksionizmin dərinləşməsi ilə müşahidə edilir.

Real gerçəkliklər fonunda inkişaf edən beynəlmillət ticarət-iqtisadi və maliyyə əlaqələri proteksionizmin məhdudlaşdırılmasının tələb etsə də, böhran meylləri və dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin hər bir iştirakçısının mövqələrinin zəifləməsi zamanı ticarətin liberallaşdırılması kursunda müəyyən «səpmə»

ortaya çıxmasına imkan yaradır. İqtisadi qloballaşmanın təsiri nəticəsində son illərdə sənayecə inkişaf etmiş Ölkələrin məqsədyönlü və sistemli, ardıcıl təzyiq və təsirləri nəticəsində bir qayda olaraq beynəlxalq ticarətin liberaliəşması meyli üsütünlük təşkil etsə də, əksər ölkələr, xüsusi ilə də iqtisadi və siyasi güc mərkəzləri özlərinin xarici (beynəlxalq) ticarət-iqtisadi diplomatiyalannda iqtisadi amilləri və iqtisadi təzyiqləri (müxtəlif forma və metodlarda) proteksionist tədbirlər sifətində tətbiq etməyə üstünlük verirlər.

Dünya təcrübəsində ölkələr gömrük-tarif tənziəlməsini tətbiq etməklə bir sıra iqtisadi, o cümlədən də sənaye siyasəfinin həyata keçirilməsini daha dayanıqlı və nəzarətediləbilən səviyyədə saxlamaq üçün istifadə edirlər. Bu müdaxilədə ümumiləşən siyasəti aşağıdakı kateqoriyalara ayırmaq mümkündür: xarici, məhsul və bazar amili müdaxiləsi (intervensiyası). Bir qayda olaraq bu müdaxilələrin həyata keçirilməsi üçün proteksiyanın səmərəli səviyyəsindən istifadə etmək və bununla əlaqədar olaraq tariflərin arzuolunan səviyyələrinin təsirlərinin (həm idxala, həmçinin də ixraca) müəyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Bir qayda olaraq gömrük müdafiəsinin səmərəli səviyyəsini hesablanması əsasmda ticarət siyasətinin vacib və əhəmiyyətli qərarlan və bu siyasətin təməl prinsipləri üzərində qurulan vahid xarici iqtisadi əlaqələr sistemi, o cümlədən də xarici bazarlara daxil olma, dünya bazanna inteqrasiya etmək kimi strateji prioritetlər nəzərə alınır. Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə təsir edən daxili və xarici amillər və rneyllərin təsiri nəticəsində, o cümlədən də müasir dövrdə iqtisadi qloballaşma və iqtisadiyyatın, ticarətin liberallaşmasının dərinləşdirilməsi kimi meyllər ayn-ayn Ölkələrdə vahid milli iqtisadi siyasətin yaradılması və onun əsas prinsiplərinə əməl edilməsi yönündə tarif tənziəlmə, xüsusi ilə də gömrük tarif tənziəlmə siyasətinin obyektiv reallığın həqiqi gerçəkliklər müstəvisində həllini zəruri edir, həmçinin də şərtləndirir.

Obyektiv zəmrəti anlamaq və ona problem tərkibi vermək, bununla da onu həll etmək heç də formal məntiqə və hətta riyazi məntiqə sığmır, daha doğrusu bu məntiqlərin real gerçəkliklər üzərində həllinin şərtləndirmir. Bu ilk növbədə

ölkələrin milli maraq və mənafeələrinin öz rakurslarında dəyişməz olması, ölkənin iqtisadi inkişafının və ümumiyyətlə vətəndaşların ictimai rifahının inkişaf etdirilməsi silsiləsində mövqə tutan maraqların tarazlaşdırılması (ölkələrarası, regional blokdaxili və qlobal müstəvidə) mümkünsüzlüyü ilə əlaqələndirilir.

Hesablamalar göstərir ki, əgər inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya ixracında öz paylarını yalnız 5% artırarsaydılar, bu onlara 350 mlrd. dollar məbləğində gəlir gətirə bilərdi (bu rəqəm onların aldıkları yardımlardan 7 dəfə çoxdur). Afrika ölkələrinin öz növbəsində dünya ixracında öz paylarını yalnız 1% artırmaqla əldə etdikləri 70 - lrd. dollar, bu regiona ayrılan və əsasən də Afrika ölkələrinin xarici borclarının silinməsinə yönəldilmiş maliyyə yardımından 5 dəfə çoxdur.

Zənnimizcə, ixracın artımından əldə edilən qazanc özünü nəinki maliyyə gəlirlərinin əldə edilməsində, o cümlədən də qlobal miqyasda, xüsusi ilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsulluğun aradan qaldırılması və ya onun səviyyəsinin aşağı salınmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədaxili istehsalın yaradılmasına yönəldilmiş və ümumiyyətlə yoxsul ölkələrin sosial-iqtisadi infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasına yönəli arzuolunan tədbirlər bu qrupda «məskunlaşmış» ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının daha dayanıqlı sütunlar üzərində inkişafına şərait yaradır, xarici investisiyanın yönəldilməsi üçün münbit zəminlər hazırlayır, məşğulluğu təmin edir, və bununla əlaqədar sosial-iqtisadi gərginliyi aradan qaldırır və bu ölkələrin dünya bazarına və qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyasının təmin edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlət tənzimlənməsinin mexanizminin mahiyyətində iqtisadi (tarif) və qeyri-iqtisadi (qeyri-tarif) metodların tətbiqi müşahidə edilir.

İnkişaf etmiş, o cümlədən də inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı ölkələrdə xarici iqtisadi əlaqələri tənzimləmək, xarici ticarətə müdaxilə etmək üçün istifadə edilən ən mühüm amillərdən biri də gömrük tarifləridir. Gömrük tarifləri xarici iqtisadi siyasətin ən geniş yayılmış vasitələrindən biridir.

Müasir iqtisadi gerçəkliklərin koordinatlarında qərarlaşan iqtisadi inkişafın təməl sütünlərinin dayanıqlı edən xarici iqtisadi siyasət, o cümlədən də gömrük-tarif siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə sisteminin əsas tərkib hissələrindən biridir.

Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi öz növbəsində aşağıdakı prioritetlərin əldə edilməsini mümkünləşdirə bilər: gömrük nəzarəti alətlərinin səmərəli istifadəsinin təmin olunması; Respublikanın gömrük sərhədlərində əmtəə dövriyyəsinin tənzimlənməsi; daxili bazarı qorumaq məqsədi ilə ticari-iqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsi; milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaq; xarici bazar ekspansiyasından və qeyri-sivil rəqabətdən qorunmaq və s.

Bu mənada Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin üzərinə ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı inkişafı üçün böyük işlər düşür. Bir qayda olaraq, ölkənin gömrük xidməti və bu fəaliyyəti yerinə yetirən gömrük orqanları ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin, o cümlə^əndə bununla əlaqədar xarici iqtisadi (o cümlədən də ticarət-iqtisadi) fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi sistemində mərkəzi element funksiyasını yerinə yetirən gömrük sisteminin əhəmiyyəti müasir iqtisadi gerçəkliklər və dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər fonunda, o cümlədən də müsbət meyllər zəminində daima artmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının gömrük siyasəti gömrük işini beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönəldir. Azərbaycan Respublikasında gömrük işi hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalar və təcrübə ilə uyğunlaşdırma və eyniləşdirmə istiqamətində inkişaf etdirilir.

Gömrük siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsində iştirak edən təsisatların məcmusu, həmçinin onun həyata keçirilmə metodları, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən gömrük tənzimlənməsi metodlarının qaydası gömrük siyasəti mexanizmində çulğalaşır. Buna görə də, gömrük siyasəti xarici ticarət fəaliyyətinin (geniş mənada xarici iqtisadi fəaliyyətin) dövlət tənzimlənməsinin

əsas prinsipləri ilə müəyyənləşdirilir: Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi vahid xarici ticarət siyasəti; xarici ticarət fəaliyyətinin vahid dövlət tənzimlənməsi sistemi və onun həyata keçirilməsinə nəzarət; vahid valyuta nəzarəti siyasəti; Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinin bütövlüyü; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının bərabərliyi və hər hansı formada aynaseçkiliyə yol verilməməsi; xarici ticarət fəaliyyəti iştirakçılarının hüquq və qanun; maraqlarının dövlət tərəfindən qorunması; dövlətin və onun orqanlarının xarici ticarət fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxiləsinin, onun iştirakçılara və bütünlükdə ölkə iqtisadiyyatına zərər vurulmasının istisna edilməsi.

Gömrük siyasəti dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət etməlidir və bu istiqamətdə müxtəlif dövlət təsisatlarının, struktur və orqanlarının üzərinə böyük vəzifələr düşür. Bu fonda gömrük xidmətinin və Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarının əhəmiyyəti son dərəcədə mühümdür və kompleks iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması, ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatının inkişafında yeri və mövqeyi danılmazdır.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin son illərdə strukturunun, gömrük sistemi infrastrukturunun inkişaf və təkmilləşdirilməsi və o cümlədən də ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında qarşıya qoyulan vəzifə və funksiyalarının məqsədəuyğun şəkildə yerinə yetirilməsi nəticəsində 2002-ci il ərzində Respublikanın gömrük ərazisinə idxal olunan mallara görə alınan vergi və rüsumların, habelə valyuta sərvətlərinin respublikadan çıxarılmasına görə tutulan haqqın, yol vergilərinin ə digər gömrük rüsumlarının hesabına dövlət büdcəsinə cəmi 921,8 mlrd. manat köçürüldü.

VIII. Azərbaycan Respublikasında gömrük orqanlarının fəaliyyətinin daha da təkmil vəziyyətdə, müasir standartlarda təşkili üçün beynəlxalq gömrük münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır: Gömrük münasibətlərinin mane ,və əlaqələndirici funksiyalarının yerinə yetirilməsi hesabına planetar miqyasda tənzimləmə proseslərinin qloballaşması; Dünyanın digər ölkələrinin gömrük sistemləri ilə harmonizasiya səviyyəsinin

artırılması və bu ölkələrin gömrük orqanları və strukturları ilə qarşılıqlı əlaqələri inkişaf etdirmək. Regional və beynəlxalq təşkilatlarda iştirak etmək və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi normalan və unifikasiya olunmuş sənədləşmələri qəbul etmək və razılaşdırılmış şəkildə tətbiq etmək; «Kontaktsiz» gömrük sistemi, daha dəqiqi - məlumatların elektron yolla emalı sisteminə keçmək, ən yeni informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə müasir tələblərə cavab vermək; Gömrük nəzarəti vasitələrinin texniki təminatının inkişaf etdirmə və təkmilləşdirmə və gömrük qanunvericiliyinin sadələşdirmə, gömrük nəzarəti obyektlərinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkiblərinin müasir beynəlxalq standartlar (əsasən ÜTT və ÜGT-nin qəbul etdiyi standartlar əsasında) səviyyəsinə qaldırmaq.

Bütün bunlar öz növbəsində ölkənin gömrük münasibətləri müstəsna əhəmiyyətli təsiri ilə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin xarakterinin dəyişməsində mühüm rol oynayır və bu müstəvidə gömrük siyasəti xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin ən güclü aləti kimi çıxış etməklə ölkənin dünya birliyində maraqları balansını dəstəkləyən əlahiddə xüsusiyyətli bir mexanizmi kimi çıxış edir.

Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf mərhələlərinin aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar: 1) İlik-rüşeym dövrü 1992-1995-ci illər; 2) Keçid dövrü - 1996-1999-cu illər; 3) İqtisadi inkişaf dövrü 2000-ci ildən sonrakı dövr.

Azərbaycanda keçid dövründə apanlan iqtisadi islahatlar nəticəsində daxili və xarici bazarlarda yüksək rəqabət qabiliyyəti ilə xarakterizə edilən və inkişaf səviyyəsinə görə seçilən istehsal sahələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür: 1) İxracçı sahələr (ilk öncə neft, əlvan metallurgiya, pambuq və çay emalı sənayesi); 2) Qısa müddət ərzində həm dünya, həmçinin də daxili bazar üçün rəqabətqabiliyyətli məhsullar və avadanlıqlar yarada biləcək elmi-texniki potensiala malik sahələr (dərziçilik, kimya sənayesi, neft emalı, neft avadanlıqları və s.); 3) Texniki cəhətdən müəyyən qədər geri qalan, qısa bir

müddətdə xarici bazarlara çıxmaq imkanı olmayan sahələr. Bu sahələrin daxili bazarda xüsusi çəkisini artırıb idxaləvəzləyici siyasəti həyata keçirmək daha məqsədəuyğundur (yüngül və yeyinti sənayesi, dəzgahqayırma, maşınqayırma sahələri və s.).

Zənnimizcə, bu tədbirlərin (əsasən III mərhələnin) həyata keçirilməsi ilə əlaqədar i.e.d. Şəmsəddin Hacıyevin Azərbaycan Respublikasının dünya birliyinə inteqrasiyası şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin strategiyasının qurulması istiqamətində təklif etdiyi «Mərhələli idxaləvəzləyici siyasət» xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Təhlil materialları göstərir ki, qarşılıqlı ticarətdə aşağıdakı meyllərin formalaşması zəruri addım kimi qiymətləndirilməlidir: 1) Xarici ticarətdə coğrafi orientirlərin kəskin dəyişməsi və genişlənməsi; Blok daxili istiqamətə yönələn ticarət axımlarının intensivləşməsi; 2) Uzaq xarici ölkələrlə xarici ticarət əhqlərinin yaxın region, o cümlədən MDB ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin nisbi mənada aşağı olması; 3) Şərqi Avropanın keçid iqtisadiyyatı ölkələri ilə qarşılıqlı ticarətin arzuolunan səviyyəyə qalxmaması; 4) İxracın mal strukturunun monostrukturlaşma meylləri. ,

Tədqiqatımızın nəticələrini nəzərə almaqla Azərbaycan Respublikasının ixrac strategiyasının indiki vəziyyətini aşağıdakı kimi səciyyələndirə bilərik: İxracda yüksək inhisarlaşmanın ləğv olunması, ixracla məşğul olan subyektlərin sayının artması; İxracın tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin - gömrük tariflərinin rolunun ön plana çəkilməsi; İxracın dövlət maliyyələşdirilməsinin rolunun azalması, ixracın valyuta-kredit hesablaşmalarında kommersiya banklarının (nəm milli, həm də xarici valyuta ilə) rolunun artması; İxracın strukturunun əlverişli olmaması, belə ki, ixracın əsasını enerji daşıyıcıları və xammal məhsulları təşkil edir.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni mərhələnin başlaması müşahidə edilir. Xarici ticarətdə qeyri-neft sektorunda istehsal olunan malların ixracının artdığı kimi, investisiya qoyuluşunun strukturunda da müsbət

dəyişikliklər baş verir. 2000-ci ildə bütün mənbələr hesabına yönəldilən investisiyalarda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi xeyli dərəcə artmışdır.

Xarici ticarət sahəsində apanlan islahatların strateji xətti - idxal-ixrac əməliyyatları üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından, onları tənzimləyən qaydaların liberallaşmasından ibarətdir!

Xarici ticarət sahəsində islahatlar üç başlıca istiqamətdə aparılmışdır: səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması; hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və dünya standartlarına harmonizasiyası; idxalın və ixracın strukturunun yaxşılaşdırılması.

XIV. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən nəzarətdə saxlanması, o cümlədən də tənzimlənməsi, zənnimizcə, məqsədəuyğundur və tədqiqat materialları bir daha göstərir ki, respublika rəhbərliyi real gerçəklik prizmasından baxıldıqda müstəqillik dövründə ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin prioritetlərini və strateji istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində kompleks fəaliyyət göstərmişdir. Fikrimizcə, apanlan islahatlar və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün dünya təcrübəsinə dəfələrlə müraciət edilməli və ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını daha dayanıqlı etmək üçün xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar həyata keçirilən siyasət milli inkişaf konsepsiyasının prioriteti kimi qəbul edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının müasir dövrdə dünya təsərrüfat əlaqələri sistemində inteqrasiyasının və onun xarici ticarət-iqtisadi siyasətinin və daxili əmtəə bazarlarının dövlət tənzimlənməsinin əsas aləti gömrük tarifidir.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən gömrük-tarif qanunvericiliyi iki müstəqil blokdan ibarətdir. Birinci blok: "Gömrük tarifi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir. İkinci blok: Azərbaycan Respublikasının 10

iyun 1997-ci il tarixli qanunu ilə təsdiqlənmiş və 6 avqust 1997-ci il tarixindən qüvvəyə minmiş "Azərbaycan Respublikasının Gömrük məəcəlləsi"»dir.

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir: advalor - malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan; spesifik - mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan; kombinə edilmiş - hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi maraqları və mənafelərini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumları tətbiq olunur: xüsusi rüsumlar; antidempinq rüsumları; kompensasiya rüsumları.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin bazarları sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üçün satış bazarı, xüsusi ilə də ucuz qiymətlərin dempinqinin asanlıqla ekspansiyasının tətbiqi imkanlarının geniş olduğu bir zamanda anti-dempinq rüsumlarının tətbiq edilməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada malın gömrük dəyərinin müəyyənləşdirilməsi ticarət tərəfləri arasında baş verə biləcək ziddiyyətlərin aradan qalxmasında hüquqi «qalxan» rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir: 1) Gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə; 2) Eyni malların sövdələşmə qiyməti üsulu ilə; 3) Eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti üsulu; 4) Dəyərin çıxılması üsulu; 5) Dəyərin toplanması üsulu; 6) Ehtiyat üsulu.

Zənnimizcə, rüsumların tutulmasından əldə edilən gəlirlər hesabına dövlət iqtisadiyyatının yenidənqurulması və struktur islahatlarının həyata keçirilməsi imkanlarından yararlanıla bilər.

Milli iqtisadiyyatımızın inkişafına yönəldilmiş xarici investisiyaların tənzimlənməsində mühüm alətlərdən biri də gömrük tarif güzəştləridir. Tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişlərindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı

salınması, mahn preferensial gətirilməsi (çıxanması) üçün tarif kvotalan şəkildə verilən güzəştlər başa düşülür.

Gömrük-tarif tənzipləmə sisteminin düzgün həyata keçirilməsi, xarici investisiya axınma gömrük tarif güzəştləri vasitəsi ilə əlverişli şəraitin yaradılması, daxili bazanın qorunması nəticəsində son illərdə ölkənin iqtisadi və sosial hələrində makroiqtisadi göstəricilərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə edilmişdir. Bu gün respublikamızda həyata keçirilən gömrük-tarif tənzipləmə sistemi milli iqtisadiyyatımızın inkişafını təmin etməklə bərabər xarici iş adamlarına ölkəmizə sərmayə qoyuluşuna böyük maraq yaradır.

Azərbaycan Respublikasında gömrük işinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq, o cümlədən də xarici iqtisadi əlaqələrin gömrük-tarif nəzarətinin yüngülləşdirilməsi istiqamətində mövcud olan problemləri aradan qaldırmaq üçün Dövlət Gömrük Kolmitəsinin sədri K. Heydərovun 16 aprel 1999-cu il tarixii 25 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikasının Metodologiyasının tətbiqi ilə əlaqələr olaraq statistik dəyərin hesablanmasına dair təlimat» haqqında əmri mütərəcəqi təkmilləşdirmə tədbirləri sırasına aid edilməlidir.

Zənnimizcə, xarici iqtisadi əlaqələrin tənziplənməsində əlavə dəyər vergisinin azad edilməsinin tətbiqi gömrük tarif tənziplənəsi ilə bəhəm xarici iqtisadi strategiyanın inkişaf istiqamətlərindən biridir, amma müəyyən müddətdən sonra beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməklə və dünya iqtisadiyyatından baş venniş və baş verə biləcək proseslərin qarşısında müəyyən təkmilləşdirmə istiqamətlərinin həyata keçirilməsi zəruridir.

Yeni gömrük tariflərinin tətbiqi və xarici iqtisadi əlaqələrin yeni müstəvi bazasında tənziplənəsi formalaşmış iqtisadi münasibətləri, o cümlədən də xarici ticarət tərəfədaşları ilə ənənvi qaydalann ozulmasına şərait yarada bilər və bu mövcud imkanların xaricində götürüldükdə uzunmüddətli iqtisadi inkişafın əsas strategiyalarına mərhələli yanaşma olmadan yanaşmada yanlışlıqların çoxluğunun yarada bilər. Buna görə də xarici iqtisadi əlaqələrin gömrük-tarif

tənzimlənməsi yalnız gömrük rüslannın, ödəmələrinin, yığımlarının və dolaylı vergilərinin yığılması, ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin əsasını təşkil etməklə kifayətlənməməli, uzunmüddətli perspektivdə ölkənin milli iqtisadi inkişaf konsepsiyasında mühüm tərkiblərdən, prioritet «cəbhələrdən» birini kimi qəbul edilərək, məqsədyönlü istiqamətdə islahatlaşdırılmalıdır.

Bürün bu tədbirlər də (mövcud situasiya nəzərə alınmaqla gələcəkdə onun üzərində qurulan islahatlar) Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsinə dünya standartlarına tam cavab verən və beynəlxalq təcrübənin «süzgəcindən» dəfələrlə keçirilmiş şəkildə, tələsmədən yerinə yetirilməklə, islahatların apanmasına kompleks yanaşılmaqla yərnə yetirilməsini tələb edir və zənnimizcə, ölkədə xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılabilir.

Dünya Bankının keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə apardığı tədqiqatların nəticəsində Azərbaycan Respublikası, Slovakiya, Bolqarıstan, Albaniya, Xorvatiya, Çex Respublikası, Estoniya, Rumıniya, Polşa, Macarıstan, Qazaxıstan kimi ölkələrlə bir paraleldə açıq iqtisadiyyatlı ölkə kimi xarakterizə olunur. Ölkələrin bu seqmentdə qərarlaşması onların xarici iqtisadi əlaqələrinin daha sürətlə liberallaşması ilə əlaqədardır və bu bazarlara xarici kapital axınlarının həcmi və sürəti yüksəkdir.

Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin gömrük ittifaqlarında iştirakı problemlərinin ortaliğa çıxarılması üçün aşağıdakı şərtlərin yerinə yetirilməsi və göstəricilərin tamalanması mütləq mənada optimal tariflərin (həmçinin də qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin) tətbiqinə yol açabiləcək: (a) qeyri-tarif məhdudiyyətlər ümumticarətin xüsusi çəkisində ən çox 40%-lik səviyyəyə salınmalıdır; (b) orta tarif dərəcələri 40% və ondan artıq olmalıdır; (c) qara bazardakı mübadilə məzənəsi rəsmi məzənnənin 20%-ni ötməməlidir; (d) sosialist iqtisadi sistemindən keçidə məxsus səciyyəvi əlamətlər olmalıdır; (e) əsas ixrac sahələrinə dövlət inhisar təmin olunmalıdır.

Zənnimizcə, Azərbaycan Respublikası gələcəkdə Gömrük İttifaqı-ıarda iştirakını təmin etmək üçün həm dünya ölkələrinin bu sahədə təcrübəsinin yaxından öyrənməli, həm də öz mövqeyindən asılı olaraq və milli maraqlarından və strateji tərəfdaşlarının seçilməsi imkanlarının dəyərləndirməklə gömrük ittifaqlarında iştirakını təmin etməlidir.

Fikrimizcə, ilkin mərhələdə Türkiyə - Azərbaycan - Gürcüstandan ibarət azad ticarət zonasının yaradılması və 2005-ci ildən sonra neftin dünya bazarlarına ixracı prosesindən sonra Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan Gömrük İttifaqını (şərti adı «TAG» Gömrük İttifaqı) yaratmaq məqsədəuyğun hesab olunan bilər. Zənnimizcə, bu İttifaq üzv-ölkələrin milli və strateji maraqlarına uyğundur və bu regionda marağı ildən ilə artan ABŞ-ın dəstəyinə malik ola bilər. Son illərdə Azərbaycanın xarici ticarət tərəfdaşları arasında Türkiyə və Gürcüstanın rolu o qədər də artan tempərlə inkişaf etməsə də ümumi meyillər onu bir daha göstərir ki, Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan 3-lüyünün birgə əməkdaşlığının perspektivləri vardır.

Geosiyasi iqlimi nəzərə alaraq «TAG» Gömrük İttifaqının yaradılmasının aşağıdakı kimi ümümləşdirmək olar:

İlkin mərhələ - bu dövrdə, yəni 2005-ci ildən başlayaraq bu üç ölkənin arasında azad ticarət zonası (ATZ) yaradıla bilər.

Aralıq mərhələ - bu dövrdə, zənnimizcə, proseslərin gedişatı TAG ölkələrinin mənafeyinə və milli maraqlarına kömək edərsə və ya təmin edərsə, 2008-2010-cu illərdə TAG Gömrük İttifaqının yaradılması mərhələsinə başlamaq mümkündür.

Yekun mərhələ - bu dövrə artıq 2010-12-ci ildən başlaya bilər və mərhələli şəkildə iki səviyyədə ibarət olmalıdır:

TAG Gömrük İttifaqı artıq Ümumbazar prinsiplərinə uyğun gəlməsi üçün infrastrukturaya malik olmalıdır və;

Orta Asiya respublikalarının ərazisində TAG-ın keçdiyi prinsip və təcrübə əsasında Orta Asiya respublikalarının Gömrük İttifaqı yaradılmalıdır.

Sonunda isə TAG-la Orta Asiya respublikalarının Gömrük İttifaqları arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında ümumi bazar formalaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inteqrasiya prosesində iştirakını ehtiva edən əsaslar üzərində qünaq və sözügedən TAG Gömrük İttifaqında iştirakının daha da səmərəli etmək üçün regional tədqiqatlar mərkəzi də yaradıla bilər. Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan Starteci Araşdırmalar Mərkəzi (şərti adı - TAGSAM) bu istiqamətdə məqsədəuyğun olardı. Bu mərkəz uzunmüddətli perspektivdə region ölkələrinin qarşılıqlı həm iqtisadi, həm siyasi, həm də mədəni yaxınlaşmasına şərait yaradar və ölkələrin strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini artırmağa bilər.

XXV. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) ilə ölkəmizin əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu baxımdan Respublikamızın həmin təşkilatla daha sıx əlaqələr yaratması vacibdir. Zənnimizcə, ÜTT-yə qoşulmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə proqramın hazırlanması vacibdir: Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının makroiqtisadi nəticələri və təşkilatda üzvlüyün sosial-iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi haqqında sənədlər.

Birinci sənəd ÜTT-yə qoşulmanın sahələr üzrə nəticələrin proqnozunu, qısa və uzunmüddətli perspektivdə multiplikator effektinin hesablanması. Xarici ticarət rejimində dəyişikliklərin iqtisadi artıma və idxalı əvəzləyən istehsal sahələrinin, xüsusən də kənd təsərrüfatı, toxuculuq, yeyinti sənayesi, xidmət və turizmin dinamikasına təsiri ssenarisini əhatə etməlidir. İkinci sənəd təşkilata üzvlüyün ölkənin inkişafının sosial göstəricilərinə daha həssas sahə və sektorlarda gəlirlərin dinamikasına, əhəlinin yaşayış səviyyəsinə, rəsmi məlumatları görə əhəlinin 49%-i təşkil edən aztəminatlı və yoxsullar təbəqəsinin vəziyyətinə mümkün təsirləri təhlil etməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ÜTT-na daxil olması mərhələsində tarif siyasəti çoxməqsədli funksiyaları yerinə yetirməlidir: Müdafiyyə (idxal sektorlarının hissiyyəti və uyğun gələn sahələri üçün); Həvəsləndirici (milli istehsalçılara münasibətdə); Fiskal (dövlətin gəlirlərinin artmasına münasibətdə).

Ölkədə tarif siyasətinin həyata keçirmək üçün həm elmi araşdırmalara, o cümlədən də dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etmək lazımdır və bu istiqamətdə ÜTT-nm üzvü olan MDB ölkələrinin keçid dövrü əhatə edən təcrübəsi faydalı ola bilər.

Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) qızgın şəkildə daxil olması, ölkənin xarici ticarət tənzimlənməsinin qeyri-tarif mexanizmlərinin fəalqədəmli yöndə köklü dəyişikliklərin apanlmasını şərtləndirir. Dünya təcrübəsinə istinad edilsə, qeyri-tarif tədbirləri sferasında ölkələrə daha böyük imkanlar açılmasın baxmayaraq, Azərbaycan ÜTT-nin tərkibində olduğu zaman gömrük rüsumlarının səviyyəsinə görə sərt öhdəliklərlə qarşılaşacaqdır.

ÜTT-yə artıq daxil olmuş keçid iqtisadiyyatlı, ölkələrin (Gürcüstan, Qırğızıstan, Moldova) təcrübəsinə istinad etsək aşağıdakılann nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilməlidir: Milli standartların, o cümlədən də icra hakimiyyəti orqanlarının normativ sənədlərinin beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə harmonizasiyasını təmin etmək və ÜTT-nin üzv-ölkələri ilə informasiyanın qarşılıqlı mübadiləsi. Bu məqsədlə yenidən hazırlanan (yenidən baxılan) standartların və qüvvədə olan (əvvəllər formalaşdırılmış) standartlar fondu ilə əlaqədar yerinə yetirilməs' şərtlərinin və öhdəliklərinin müddətinə differensial yanaşmalann tətbiqi daha məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Qanunvericilikdə altı ayda bir dəfə standartlaşma ilə işçi proqramlarının dərc olunması nəzərdə tutulmalı; ÜTT-nin üzvlərinin istəkləri əsasında beynəlxalq standartlardan kənara çıxan milli normativ sənədlərdə fərqliliklər və çatışmazlıqlar aşkara çıxarılmalı və bununla əlaqədar normativ sənədlərin layihələri və onlann surətləri uyğunlaşdırılmış notifikasiya əsasında ÜTT-nin Katibliyinə göndərilməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müdafiyyəsinə yönəldilmiş idxal gömrük rüsumlarının səviyyəsi ÜTT-nin üzv-ölkələrinin analoci göstəricisindən müqayisəli şəkildə aşağıdır və bu da İşçi Qrupla ikitərəfli danışıqlarda yumşaq manevr aləti kimi istifadə edilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-nin üzvü olmuş Moldova və Gürcüstanın bu danışıqlar prosesində iştirakınının nəticələrinin təhlili! göstərir

ki, (sonrakı mənfi meylləri nəzərə alaraq bu qənaətə gəlmək mükünüdür) tariflər üzrə danışıqlarda ayn-ayrı məhsullar üzrə tariflərin endirilməsi obyektiv xarakter daşımamaq və yalnız Azərbaycanın ÜTT-yə üzv olmasından keçən keçid dövrü (ədəbiyyətlərdə bu dövr - «implementasiya dövrü» adlanır) bitdikdən sonra u ^-nin tələblərinə müvafiq və yeni milli iqtisadi inkişaf strategiyası və «Milli təhlükəsizlik doktrinası» əsas götürülməklə gömrük tarif tənziqlənməsinə baxıla bilər. Təbii ki, bu proses hüquqi statusunu Azərbaycan ÜTT-yə üzv cəlb olunduqdan əvvəl öhdəliklər üzrə Protokolda öz əksinin tapmadır.

Eyni zamanda Azərbaycan rüsumlərin aşağı salınmasının o halda güzəştə gedə bilər ki, bu qrup malların ölkəyə gətirilməsində respublika maraqlı ola bilər və yaxın perspektivdə bu məhsulların ölkə ərazisində istehsalı üçün imkanlar aşağı olsun. Təbii ki, bu zaman ölkənin müqayisəli və rəqəbat üstünlükləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Seçdiyimiz dövlət quruluşu və inkişaf istiqamətləri ölkə iqtisadiyyatını xarici müdaxilənin zərərli təsirlərindən qorumağa, milli istehsalı müdafiə etməyə qadir olan və bütövlükdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edə biləcək orqanın yaradılmasını, ilk növbədə təsis edilməli olan dövlət idarəetmə sisteminin aparıcı elementlərindən birinin təşkilini labüdləşdirdi.

Lakin, o zaman Azərbaycanda yaranmış ictimai – siyasi vəziyyət, eləcə də Dövlət Gömrük Komitəsinin rəhbər işçilərinin səriştəsiz fəaliyyəti nəticəsində köklü tədbirlər planının işlənilib hazırlanmasına, mütərəqqi gömrük siyasəti aparılmasına nail oluna bilmədi.

Respublika daxilində və sərhəddə iş qabiliyyətli gömrük müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması və onların texniki təminatı, gömrük xidməti kadrlarının hazırlanması, gömrük qanunvericiliyinin hazırlanıb tətbiq edilməsi, sosial məsələlərin həlli kimi mühüm tədbirlər ön plana çəkilmədi.

1995 – ci ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının fəaliyyətində köklü dəyişikliklər baş verdi. Təşkilati tədbirlərlə bir vaxtda dövlətin gömrük siyasəti də formalaşdırıldı. Gömrük siyasətinin məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin gömrük mexanizmini hərəkətə gətirən və dövlət büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli yer tutan rüsum və yığımların toplanmasını təmin edən strateji məsələlərin həyata keçirilməsidir.

Əsas məsələ gömrük – tarif siyasətinin müəyyən edilməsində əlverişli yolun seçilməsi idi.

İqtisadi islahatların və xarici ticarətdə dövlət inhisarından onun liberallaşdırılmasına keçilməsinin şərtləri, xarici iqtisadi fəaliyyətin mexanizminin dəyişməsi gömrük–tarif siyasətinin seçilməsini mürəkkəbləşdirdi və çətinləşdirdi.

Daha bir strateji məsələ xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) tənzimlənməsinin gömrük mexanizminin təkmilləşdirilməsi idi. Sovet dövründə tənzimlənmənin gömrük mexanizmi işləmirdi. Gömrük siyasətini xarici ticarəti müstəsna olaraq öz orqanları vasitəsilə həyata keçirən dövlət idarə edirdi, lakin idxal və ixracın iqtisadi

tənzimlənməsi həyata keçirilmirdi. Bu isə, həm XİF – ə, həm də istehsalın inkişafına və maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərirdi.

Başqa bir strateji məsələ büdcənin doldurulmasının effektiv yolunun axtarılmasıdır. Bu məsələ obyektiv xarakter daşıyır və onun həlli başda dövlətin həyat qabiliyyətli maliyyə sistemində tələbatı faktoru olmaqla bir neçə faktorlardan asılıdır.

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçilməsi, gömrük – tarif siyasətində islahatlar bu vasitədən milli iqtisadiyyatın və istehsalçıların mənafeyi naminə istifadə etməyə şərait yaradır. XİF – dən gəlir götürməklə yanaşı gömrük – tarif siyasəti fiskal məsələlərin həllində mühüm vasitədir.

Təcrübə göstərir ki, gömrük gəlirlərinin artımı ölkə daxilindəki məhsul istehsalı ilə əlaqəlidir. Onların bir – birinə qarşılıqlı təsiri son nəticədə xarici ticarətin genişlənməsinə gətirib çıxarır.

Aktual strateji məsələlərdən digəri gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsidir. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və Gömrük Tarifi Haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olunmuşdur.

XİF- in gömrük – tarif tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tədbirlər görülməlidir. Belə tədbirlərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

– gömrük tarifinin əmtəə nomenklaturası əsasında və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq differensiya olunmuş gömrük rüsum dərəcələri nəzərə alınmaqla metodologiyasının və tətbiqi qaydasının hazırlanması;

– tarif güzəştləri (preferensiyaları) sisteminin və tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi;

– malların xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturası (XİFƏN) üzrə düzgün təsnifatlandırılması üzərində nəzarət mexanizminin hazırlanması;

– bütün səviyyələrdə tarif tənzimlənməsi mexanizminə aid kompleks məsələlərin həll edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaq perspektivi nəzərə alınmaqla xarici kapitalın cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Bu məqsədlə bir sıra vasitələrdən, o cümlədən istehsalın beynəlxalq kooperasiyası üçün münbit şərait yaradan emal gömrük rejimlərindən istifadə oluna bilən, aksizli mallar istisna olunmaqla xarici təsisçinin nizamnamə fonduna payı şəklində gətirilən mallara tarif güzəştləri verilə bilər. Lakin, gömrük – tarif tənzimlənməsinin elə dəqiq mexanizmi yaradılmalıdır ki, sui-istifadə hallarının qarşısını almaq mümkün olsun.

Bu məsələlərin həll edilməsi – gömrük siyasətinin, xarici ticarətin tarif və qeyri-tarif tədbirlərinin tətbiqinin prinsip və metodlarının təkmilləşdirilməsini, gömrük işinin hüquqi təminatının tamlığını, digər ölkələrlə gömrük əməkdaşlığını, gömrük orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin, eləcə də gömrük nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, gömrük orqanlarının digər hüquq-mühafizə orqanları və dövlət qurumları ilə qarşılıqlı münasibətlərini daha mütərəqqi səviyyəyə qaldıra bilər.

Gömrük xidməti xarici ticarətin liberallaşdırıldığı, XİF iştirakçılarının çoxaldığı şəraitdə dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində əsas vasitə olmalıdır.

Gömrük siyasətinin hüquq-mühafizə sahəsindəki effektivliyinin göstəricisi qaçaqmalçılığın ictimai təhlükəli, mütəşəkkil formalarının sistemli şəkildə aşkar edilməsi və qarşısının alınmasıdır.

Bu siyasətin dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasına yönəlmiş əsas istiqamətlərindən biri xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının valyuta əməliyyatlarına mükəmməl nəzarət sisteminin yaradılmasıdır.

Müasir mərhələdə gömrük siyasətinin hazırlanması, onun ölkədə iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyası və çeviklyi, onun milli maraqların qorunmasına istiqamətləndirilməsi, eləcə də, bir sıra digər məsələlərə münasibət formalaşdırılması zərurəti meydana çıxmışdır.

Bu problem, demək olar ki, bütün fəaliyyət sahəsi və bütün idarəetmə səviyyələrini əhatə edir və kompleks xarakter daşıyır.

İlk növbədə XİF-in liberallaşdırılması və Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə daha fəal iştirakı şəraitində XİF-in tənzimlənməsinin və gömrük siyasətinin formalaşdırılmasının elmi əsasları hazırlanmalıdır. Bu zaman milli istehsalçıların effektiv müdafiəsinin üsul və vasitələri nəzərdə tutulmalı və əsaslandırılmalıdır.

Gömrük siyasəti daxili və xarici siyasətlə bağlı olub dövlətin maraqlarını əks etdirir. Bu siyasətin özülü dövlətin iqtisadi əsasıdır. Müxtəlif inkişaf mərhələlərində o, dəyişikliklərə uğrasa da, əsas məzmununu təşkil edən dövlətçilik dəyişməz qalır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Maks Karden «Теория протекционизма» (The theory of) (Nobel mükafatı laureatı).
2. Maks Karden «Протекционизм, рост и торговля» 1985.
3. Maks Karden «Торговая политика и экономическое благосостояние» (Prede Policy and Economic Nelfore, 1974).
4. Maks Karden «Инфиляция, валютные курсы и мировая экономика» 1977.
5. A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq iqtisadi münasibətləri». Bakı, 1999.
6. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Bazar iqtisadiyyatına keçid dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı, 2002.
7. A.Ə.Əliyev, A.Ş.Şəkərəliyev «Dünya iqtisadiyyatı müasir dövrün problemləri». Bakı, 2003.
8. A.Ş.Şəkərəliyev, C.Q.Nuriyev, A.A.Əliyev «Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi».
9. K.F.Sadiqov, K.S.Qafarov, N.N.Bədirov «Xarici iqtisadi fəaliyyətin makroiqtisadi tənzimlənməsi». Bakı, 1994.
10. A.Ş.Şəkərəliyev – «Keçid iqtisadiyyatı və dövləti». Bakı, 2000.
11. Abdulla Fazil «Atropatena» (e.ə. VII əsr), «Elm», 1992.
12. Azərbaycanın Gömrük tarixi (I hissə).
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi <http://www.az-customs.tmt>.
14. Əliyev A.E. «Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqəsi». Bakı – Ozan 2001.
15. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin təşkili və texnologiyası» I cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 1998.
16. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları» nəşri.
17. Heydərov K.F. «Gömrük işinin əsasları, gömrük işinin idarə edilməsi və inkişafı» IV cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.

18. Heydərov K.F., İbrahimov T.T. «Gömrük işi iqtisadi suverenlik və təhlükəsizlik» Bakı 1999.
19. Heydərov K.F., Həsənov C.Q. «Azərbaycan Gömrük xidməti yeni dünya təsərrüfat münasibətləri şəraitində» Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı 1998.
20. Paşayev Q. «Azərbaycanın xarici iqtisadi fəaliyyətinin cinayət və gömrük qanunvericiliyi ilə müdafiəsi» Bakı 1997.
21. İmanov M. «Azərbaycan Respublikasında qaçaqmalçılıq əməlləri ilə cinayət-hüquqi mübarizə məsələləri». Hüquq ədəbiyyatı. Bakı 1999.
22. Məmmədov S.M. Maliyyə. Dərslik, Bakı «Azərnəşr» 1997. (həmçinin bazar: «Sənayenin maliyyəsi» Bakı 1988).
23. Məmmədov S.M. və b. Vergi və gömrük işi. Bakı 1996.
24. Feyzullabəyli İ.Ə., İbişov E.İ., İsrailov H.A. «Beynəlxalq ticarət işi». Dərslik. Bakı 2001.
25. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Rzayev H., Kəlbəyev Y.A. «Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları». Dərslik. Bakı 2001.
26. Nuriyev C.Q. və b. Biznes işini necə təşkil etməli. Bakı. Qanun 1998.
27. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ».
28. Nuriyev C.Q., Əliyev Z., İsmayılov G. Gömrük statistikasını. Dərs vəsaiti. Qanun nəşriyyatı. Bakı 2000.
29. Nuriyev C.Q., Mikayılov N.N., Nuriyeva K.Q. «Ekologiya hüququ» Bakı. Dərs vəsaiti. Qanun nəşri.
30. Nuriyev C.Q. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi. Qanun. Bakı 2000.
31. Nuriyev C.Q. «Gömrük hüququ». Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı. Təfəkkür 2002.
32. Gömrük orqanlarının hüquq mühafizə fəaliyyəti. III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı 2000.
33. «Azərbaycan tarixi» ən qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər. Bakı «Elm» 1993.

34. Əliyev M.T. «Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri» Bakı 2001.
35. Rəcəbli H.M., İbadov V.Ə. «Avropa Şurası» Bakı «Elm» 1999.
36. Azərbaycan Elmlər Akademiyası. Azərbaycan İqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə uyğun qurulması və tənzimlənməsinin sosial-iqtisadi, hüquqi problemləri. Elmi-nəzəri konfransının tezisləri. 1996.
37. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı. Asiya Universiteti. Bakı, Agridag 1999, 400 səhifə. İ.e.n. İ.H.Əliyev və i.e.n., d os. S.A.İbadovun rəhbərliyi ilə.
38. Vəliyev T.S. İqtisadi inkişafın iki ana xətti. Azərb. Ə.A.Xəbərlər iqtisadi seriyası 1992 № 3-4.
39. Abbasov U.M. «Основные направления формирования внешнеэкономической политике Азербайджана» Bakı Sabah 1994.
40. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması» Əhmədov Məhiş Əliş oğlu. Bakı 2003.
41. İxrac istehsal zonaları BMT-nin inkişaf proqramı Azərbaycan Dövlət Qruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu. Bakı 1996.
42. Qasimov M. «Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində». Bakı 1996.
43. Rəhimov M. «Azərbaycan Respublikasının inkişafını tənzimləyən qanunlar».
44. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi – Azərbaycan rəqəmlərdə. Bakı 1994-2002.
45. Bayramov Ə. «Regionla iqtisadi inteqrasiya». Bakı 1997.
46. Həsənov T.R. «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelini konseptual əsasları». Bakı «Elm» 1998.
47. Cəlil Kərimov, Gəncəli Gənciyev «Dünya iqtisadiyyatı».
48. Azərbaycan Elmlər Akademiyası «Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə uyğun qurulması və tənzimlənməsinin sosial-iqtisadi, hüquqi problemləri» Elmi-nəzəri konfransın tezisləri. Bakı 1996.

49. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu – Müasir mərhələdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas meylləri» II və IV buraxılış. Bakı 1999.
50. Vəliyev T.S. «Azərbaycan iqtisadi inkişafın obyektiv yönümü». İqtisadi elmləri nəzəriyyə və praktika 1994, № 1.
51. Həsənov R. «Azərbaycanın xarici iqtisadi və mədəni qarşılıqlı əlaqələrdə». Bakı 1995.
52. Uolt Rostoy «İqtisadi inkişafda sosial nəzəriyyə».
53. «Gömrük xəbərləri» qəzetinin dövrü nəşri.
54. Vəliyev T.S. «İqtisadi nəzəriyyə». Bakı 1999 və b.
55. Ekonomiks – müəllif.
56. Marks K. «Kapital» I cild, Bakı 1969.
57. Lenin V.İ. «Rusiyada kapitalizmin inkişafı» əsərlərinin külliyyatı. III cild. 1955.
58. «İqtisadiyyat və hüquq» Ensiklopedik izahlı lüğət. Bakı, Qanun 2002.
59. Əlirzayev Ə. – «Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf problemləri və həlli yolları: nəzəriyyə və təcrübə». Bakı 2000. Elmi nəşriyyat.
60. Barat Nuriyev – «Bazar iqtisadiyyatı və Azərbaycan». Bakı «Elm» 1999.
61. K.Marks «Процесс капиталистического производства взятый в целом» часть 1. Книга 3. Том 3.
62. Vəliyev D.Ə. – «Beynəlxalq iqtisadiyyat». Bakı 1998. «Azərbaycan Universiteti» nəşri.
63. Kərimli İ., Süleymanov N. «Milli iqtisadiyyatın əsasları». Bakı 2001. «ABU» nəşriyyatı.
64. Bayramov Ə.İ. «Azərbaycanın neft strategiyası» Bakı 2000.
65. Erokhina E.A. «Циклы развития национальной экономики» //http://pur.Tsu.ru/Publica/art – 99/
66. Гильдербанд Б. Политическая экономия настоящего его и будущего: СПб. 1860.

67. Гадижиев Ш. «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития». Киев. Экспресс – об. 2000.
68. Ольсевич Ю. О национальном экономическом мышлении. Вопросы экономике №9.
69. Теории региональной капиталической интеграции. М.: 1978.
70. Шапиро Н. Интеграция стран СНГ политический и экономическо-теоретический аспект. МЭ и МО 2000. № 7.
71. Устинов И.И. Мировая торговля. Статистическо-аналитический справочники. М.: «Экономика» 2000.
72. Тимашенко И.В. – Таможенное регулирование ВЭД.
73. Авдокушин Е.В. «Международные экономические отношения». Учебник. М.: ИВЦ – «Маркетинг» 1998.
74. Алексеев С.С. «Государство и право». М.: Юрид.лит., 1996.
75. Бабин Э.П. «Основы внешнеэкономической политики». М.:»Экономика» 1997.
76. Берлин Э.А., Иванов Н.А. «Товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности СНГ». ФОРУМ.
77. Методический сборник. Вып. 2. М.: 1996.
78. Бобков В.Б. «Таможенное законодательство РФ». Сбор.(А.О. «Терминал А.Г.»). М.: 1993.
79. Борисов К.Г. «Международное таможенное право». М.: Из-во Рос.Ун-та. Дружба народов. 1997.
80. Брафова Л.Л. «Русско-английский толковый словарь основных таможенных терминов (по материалам ВТО)». М.: 1996.
81. Бутенко У.А. «Основные таможенные термины» русско-англ. толковый мини-словарь. М.: 1997.
82. Драгонов В.Г. «Основы таможенного дела». М, «Экономика» 1998.
83. Габричидзе М. «Российское таможенное право». М., 1997.

84. Ершов А.Д. «Определение страны происхождения товара». Учебные-метод.пособие. 1996.
85. Керимов Дж.А. «Методология права». М., 1989.
86. Керимов Дж.А. «Основы философии права». М., 1992.
87. Крисловский Ю.Г. «История таможи государства Российского». М., 1995.
88. Козырин А.А. «Таможенное право России». Учеб. М., 1994.
89. Международная конвенция о гармонизированной системе описания и кодирования товаров». Словарь-справочник. 1994.
90. Международные правила интерпретации коммерческих терминов, наиболее употребленных в сфере внешней торговли. ИНКОТЕРМС-90». СЛОВАРЬ-СПРАВ. СПб, Логос-СПб, 1994.